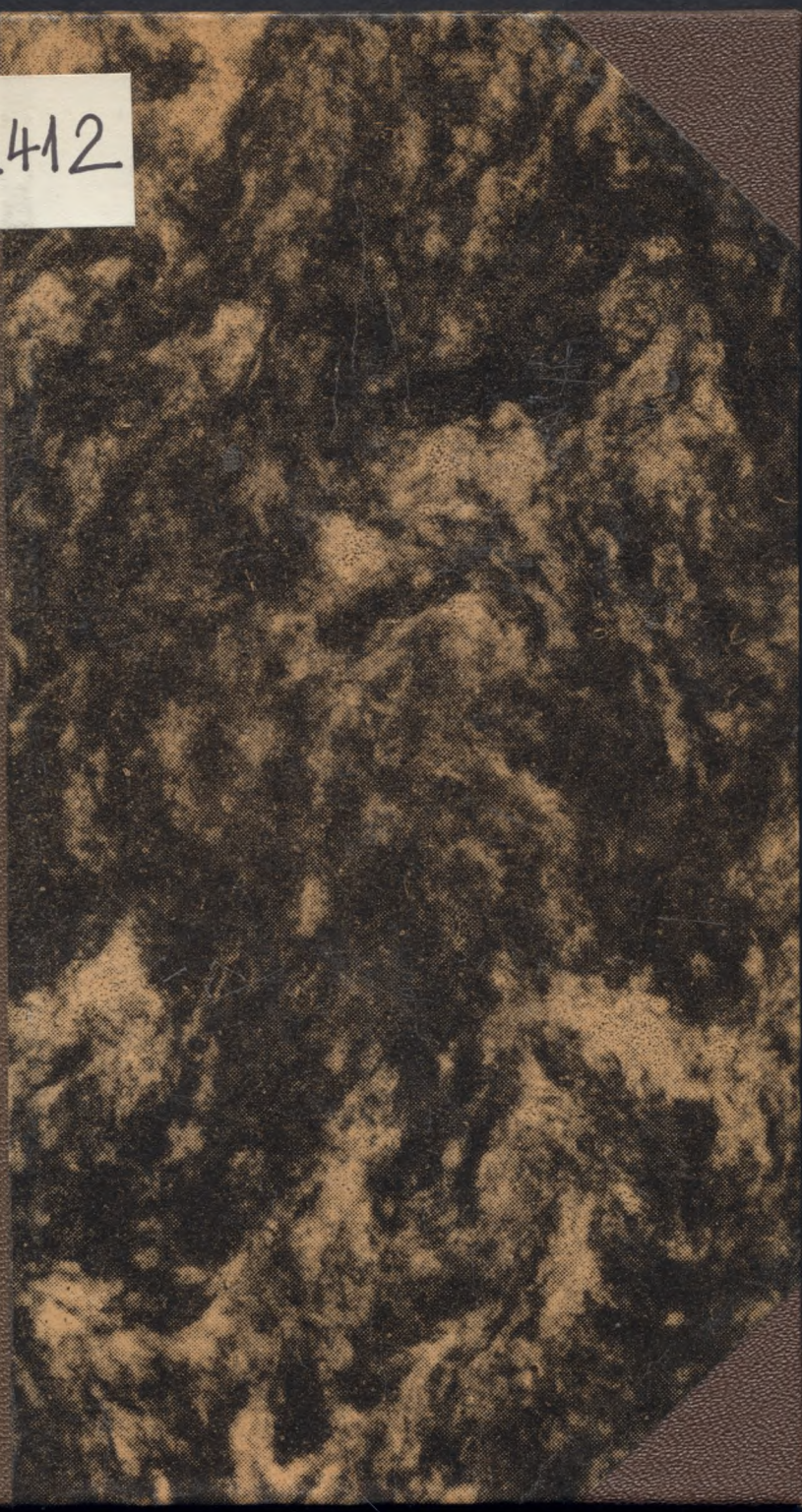
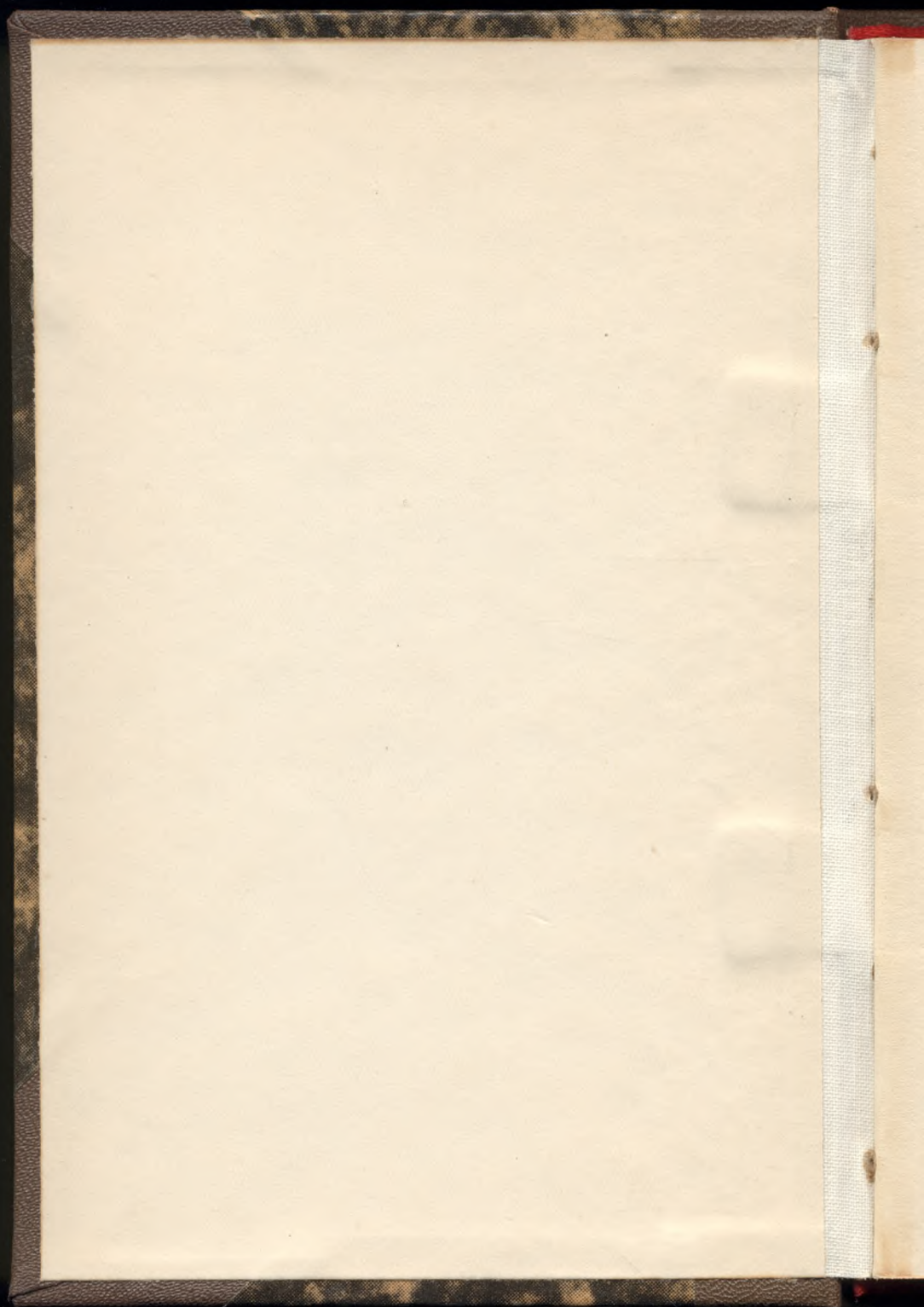
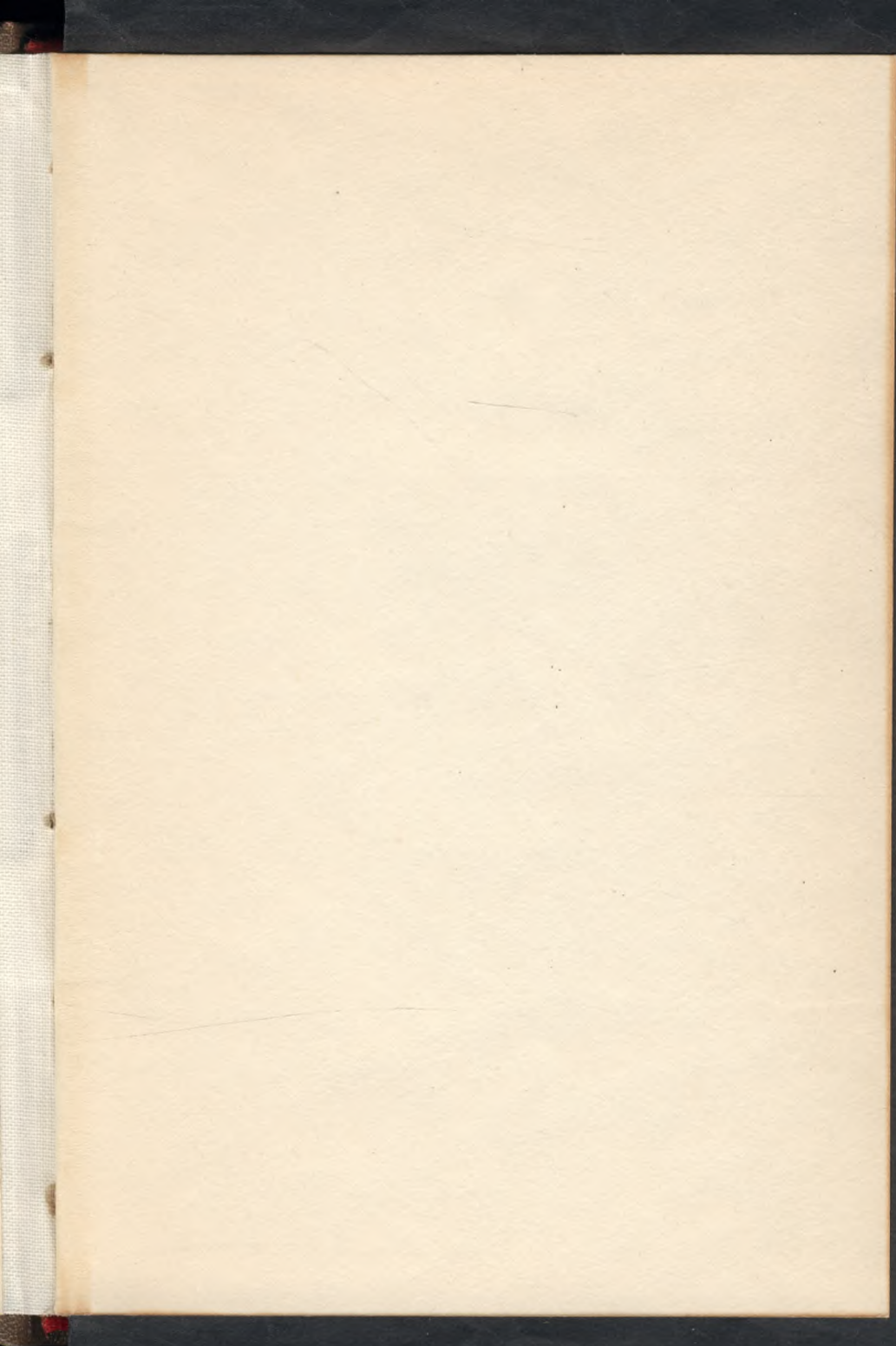
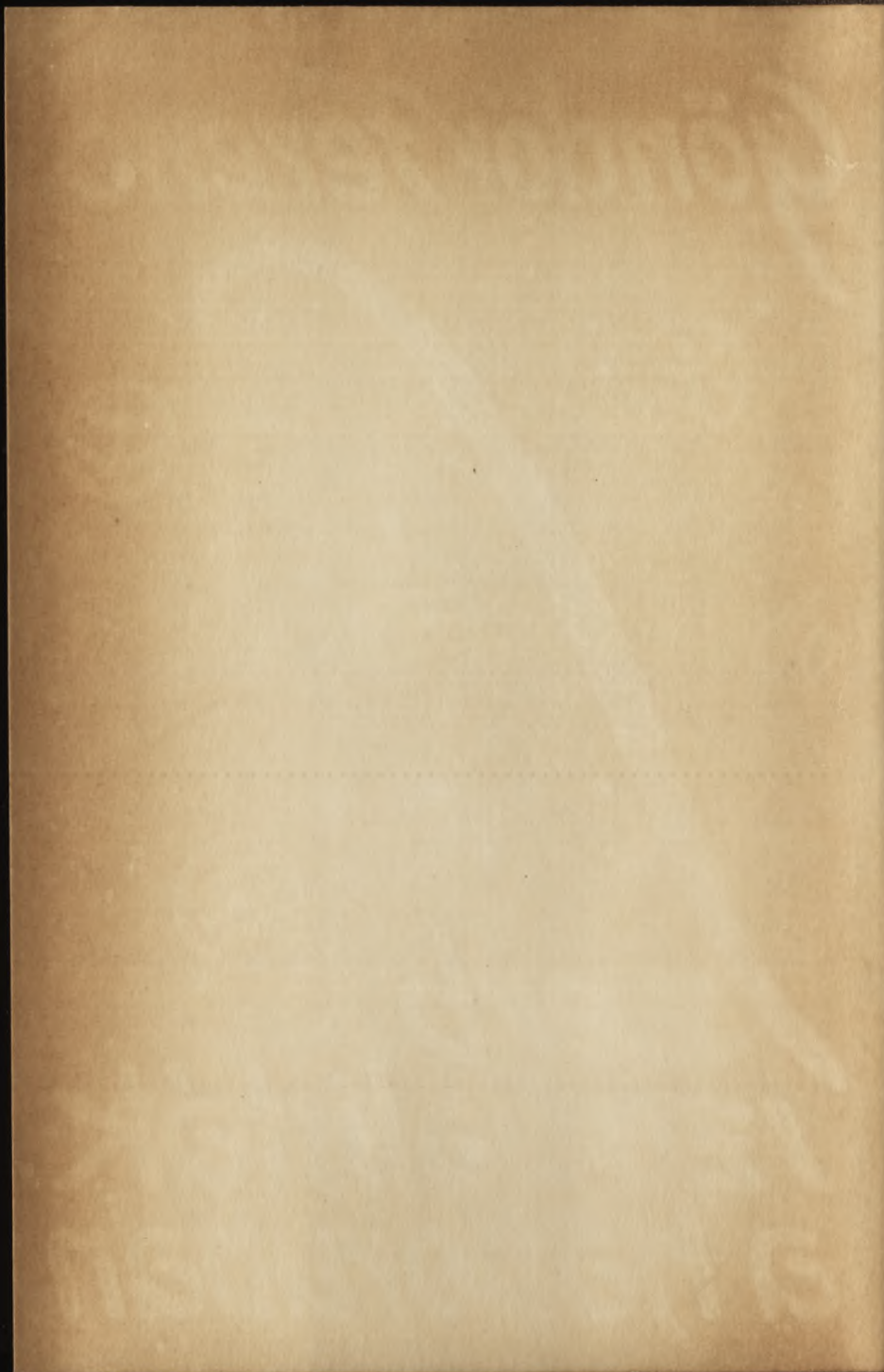

816.412

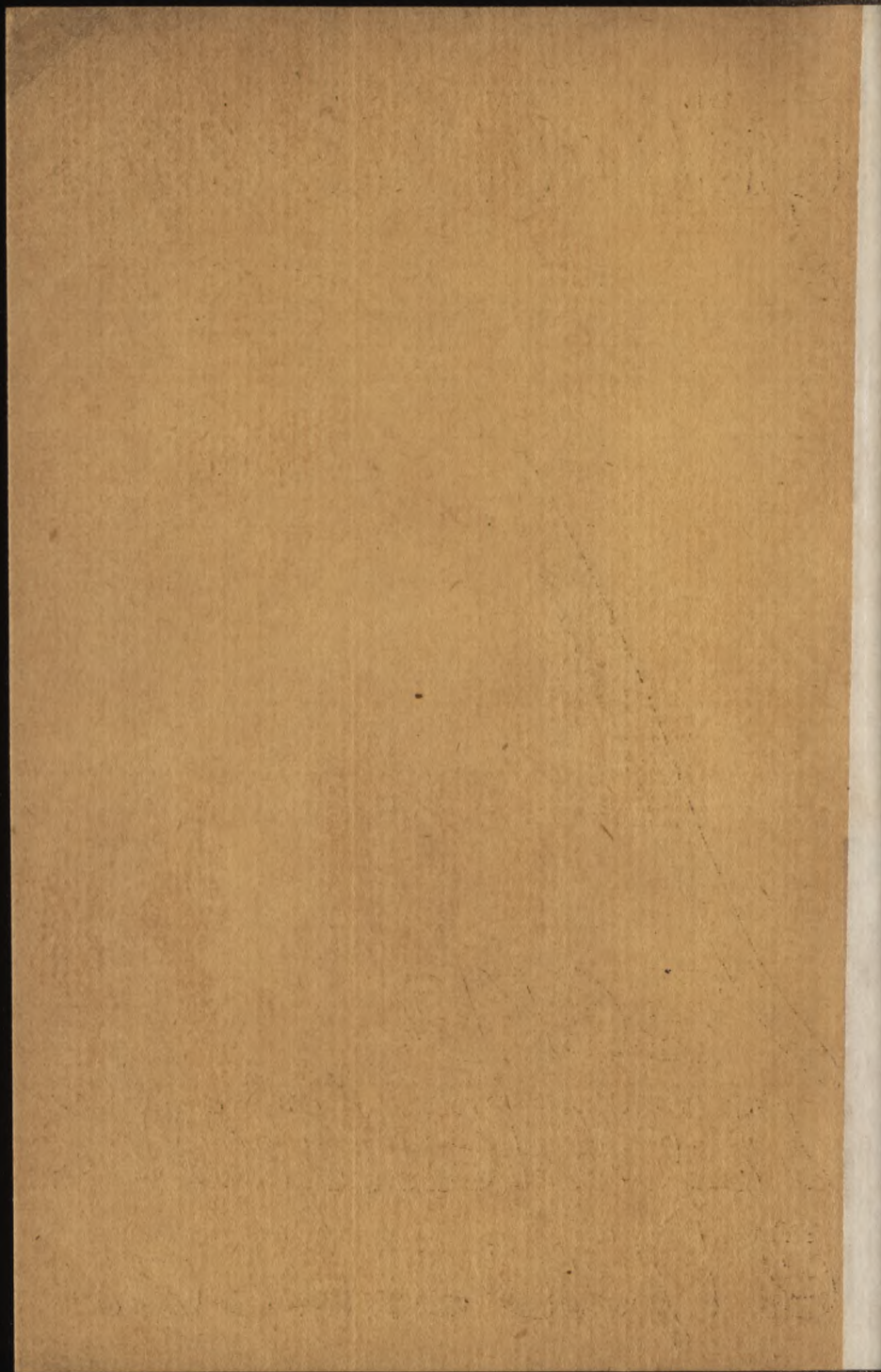

816.412

Göndör Ferenc

zerb
szocialisták
a háboruban

SZERB SZOCIALISTÁK A HÁBORUBAN

IRTA
GÖNDÖR FERENC

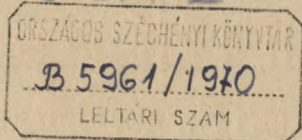
KUNFI ZSIGMOND
BEVEZETÉSÉVEL

NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDEŚ KIADÁSA

Budapest, VII, Erzsébet-körút 35

816.412

VILÁGOSSÁG KÖNYVNYOMDA R. T. BUDAPEST.

ELŐSZÓ

A NEMZETI ESZMÉNEK A HÁBORUBAN VALÓ SZEREPÉRŐL

Ebben a könyvben a szerb szociáldemokrata pártnak a háboruval összefüggő egynémely küzdelméről és szenvedéseiről van szó, amelyeket a *Népszava* sajtóhadiszállásbeli tudósítója, Göndör Ferenc, a magyar szociáldemokrata párt tagja, ragadott ki a háborus események forgatagából. Maga a tárgy — magyar szociáldemokrata megértő beszéde a szerb szociáldemokraták harcáról — olyan, amely megelégedéssel tölthet el mindenkit, aki a háborut államok politikai mérkőzésének tekintí s így nem érzi kötelességének azt, hogy gyűlölettel, kicsinyléssel vagy elkapottságával forduljon, mint egyén vagy politikus ama népek ellen, amelyeknek államával az ő állama harcban áll. A magyar államnak lehetnek olyan érdekei, amelyek a mai társadalmi rend és hatalmi megoszlás

mellett csak a fegyverek erejével érvényesíthetők. A szerb államnak lehettek olyan törekvései, amelyek a gazdaság, politika és művelődés mai rendszere mellett szükségképen háborura vezettek. De a két állam szociáldemokratáinak, akiknek ez ellen a társadalmi rend és hatalommegosztás ellen való harc, akiknek a gazdaság, politika és művelődés mai rendszere ellen való küzdelem volt létalapjuk: e két állam szociáldemokratáinak nem volt és nincsen semmi bajuk egymással. A háboru az államok és nem a szociáldemokráciák harca egymás ellen: ezzel a gondolattal nézi a magyar szociáldemokrata ebben a könyvben a szociáldemokrácia szerbiai küzdelmét. Törekvéseiknek hajdani közösségéből és jövőendő összekapcsolódásuk biztos tudatából támadt a megértésnek, rokonszenvnek és részvétnek az a hangja, amely — a magyar szociáldemokrata mozgalom legjobb és leggondosabban ápolt hagyományainak tisztos öröksége gyanánt — szól e kötet írásaiból az olvasóhoz. Ezzel a megállapítással természetszerűleg semmiképen sem akarjuk kisebbiteni azt az egyéni érdemet, amely abban áll, hogy a *haditudósító* a háboru ígésző erejü tényével való közvetlen érintkezés útján sem szédült bele a nemzeti gyűlölködésnek oly hangosan csapkodó ten-

gerébe. Mert hiszen talán nagyobb virtus megmaradni a népek között való szolidaritás hívéül annak, aki közvetlenül szemléli, mily rettenetességek történnek akkor, amikor az állami politika egymás ellenségeivé teszi a népeket, mint annak, aki a véres és füstös események színhelyétől távol figyeli az e tusában feszülő erőket és látja, hogy minél jobban levetik álmezüket, annál szemléletesebben megtanítják a figyelőt arra, hogy az európai emberiségnek a pusztulás büntetésének terhe alatt szaktania kell a háborúval összefüggő osztályok közötti béke és nemzetek közötti harc módszerével és rá kell térnie az osztályok közötti harcnak és nemzetek között való békének jólétet, egészséget, gazdagságot és művelődést nemző módszerére.

A szerb szociáldemokraták — e könyv tanulságai alapján — sohasem tértek el a szociáldemokrata küzdelemnek ettől, a háboru előtt egyetemes érvényű módszerétől. A háboru kitöréséig harcoltak az ellen a politika ellen, amelynek méhében ott szunnyadt a háboru; a háboru kitörésének percében, mit sem törődve a háboru jelentkezésének pillanatnyi formájával, azal, hogy támadó vagy védekező háboru görgetege zudul-e reájuk: szembehelyezkedtek kormányukkal s nem vállaltak po-

litikai közösséget a háboruval s ami a rajtuk uralkodó hatalom parnesszava volt, azt nem avatták szavazatukkal és hozzájárulásukkal a saját ügyükké; a háboru minden mozzanatában, jó- és balszerencséiben követelték a békét, mint amely népük minden érdekének a legjobban megfelel és méltósággal viselik népükkel egyetemben azt a gyászt, amely intő szavuk és akaratuk ellenére reászakadt.

*

A hadviselő államok szociáldemokrata pártjait háborus magatartásuk szerint két csoportra lehet osztani: *Egyik* részük megszavazta a hadihiteleket, belépett a háborus kormányba, kihirdette és tartja a pártközi békét, a háboru tartamára felfüggesztette az osztályharenak a munkások részéről való öntudatos és szándékos folytatását. A szociáldemokrata pártok *másik* csoportja ama felfogás alapján, hogy az uralkodó osztályok a háboruban és a háboru által a saját politikájukat folytatják, azt tartotta helyesnek, hogy a *munkásosztály is folytassa saját politikáját* annyira és olyan eszközökkel, amennyire és amilyen eszközökkel a háborus viszonyok közepette ez lehetséges. Eme meggondolások alapján nem szavazták meg a hadihitelt, rámutattak az osztályharenak az

emberek akaratától független tényeire, amelyek a háboruban erősebben és kirívóbban jelentkeznek, mint bármikor máskor s mindezek alapján továbbra is ellenségüknek tekintették a rajtuk uralkodó osztályokat és azok képviselőjét: a kormányt. Az olasz és orosz szociáldemokraták mellett ezt a második álláspontot vallotta a szerb szociáldemokrata párt is, szemben a nagy nyugati államok, Németország, Franciaország és Anglia szociáldemokrata és munkáspártjaival. Az osztrák-magyar monarchia szociáldemokrata pártjairól ebben az összefüggésben alig lehet beszélni, mert ezek a pártok nem rendelkeztek azzal a politikai fegyverrel, amely a háboru alatt az ilyen elhatározások egyetlen tetteváltója lehet: a parlamenttel. A magyar képviselőházban a munkásoknak nincsen képviselőjük; az osztrák képviselőház a háboru óta nem tanácskozott.

A háboru szocialista irodalma, különösen a német, alapjában véve nem egyéb, mint ennek a kérdésnek megvitatása. Világrengető események forgatagában, amikor százazrek esnek el, kicsinyesnek tűnhetik fel az arról való vitatkozás, mit mondanak és miképen szavaznak a szociáldemokrata képviselők. De ez a látszat hamis, mert ezek mögött a szavak mögött igen nagy je-

lentőségű dolgok szorulnak meg, nevezetesen az, *van-e a munkásosztálynak önálló, a többi osztályokétól elkülönülő politikája a háboruban is*, vagy pedig olyasvalami politikai önállóság, aminek csak béke idején van meg a lehetősége és szükségessége? Így fogva fel e kérdést, rögtön nyilvánvalóvá lesz nagy jelentősége és érthetőbbé válnak azok a szenvedélyes küzdelmek, amelyeket felidézett. Ki legyen a munkásosztály politikai vezetője háboru idején: az uralkodó osztály vagy a szociáldemokrácia? — ez a hatalmi kérdés lappang e konfliktus hátterében.

Mire tanít bennünket ezen a területen a szerb szociáldemokratáknak e könyvben is lefestett küzdelme? A szerb szociáldemokrácia politikai képvisellete a háboru alatt is megmaradt az osztályharc, nemzetközi szolidaritás és béke pártjának, amely szembehelyezkedett az egész háborus szerb társadalom és kormány hangulatával és tetteivel s a legfőbb nemzeti veszedelem pillanatában sem fogadta el a háborut a proletárság politikai módszerének. De a szerb szociáldemokratáknak ez a *politikai magatartása* nem volt akadálya annak, hogy a szerb szocialisták, mint *állampolgárok*, teljesítsék azokat a kemény kötelességeket, amelyeket a háborus állam a tör-

vények erejével ró rá minden polgárára. A szerb szociáldemokraták nemcsak teljesítették, de kitünően teljesítették ezt a köteleességüket és legjelesebb emberük, Dimitrij Tucovics életét volt kénytelen feláldozni olyan politika javára, amely ellen, ártalmasságáról meg lévén győződve, utolsó pillanatig küzdött. A szerb szociáldemokraták élesen elválasztották a következő két dolgot egymástól: mint államuk polgárai kötelesek katonai szolgálatot teljesíteni, de mint szociáldemokrata politikusok azért tovább folytathatják küzdelmüket ugyan ez ellen az állam ellen. Az ő katonai és politikai maguktartása eleven cáfolata annak a nézetnek, hogy miután a szociáldemokrata katonák engedelmeskedtek a mozgósítás parancsszavának, a szociáldemokrata képviselők engedelmeskedni tartoznak a kormány politikai mozgósító parancsának s ezért meg kell szavazniok a hadiköltségeket. Az állam-megszabta törvényes köteleességek teljesítése igen jól összeegyeztethető a kormány háborus politikája ellen való küzdelemmel: — erre a tényre figyelmeztet bennünket a szerb szociáldemokratáknak saját államukkal szemben tanúsított katonai és politikai magatartásának különbözősége. De természetes dolog, hogy amikor a szerb szociálde-

mokraták saját kormányuk háborus politikája ellen küzdöttek, akkor korántsem volt céljuk az, hogy az ellenséges államok kormányait igazolják ezzel. Csak annak van joga a szerb szociáldemokratáknak azokra a támadásaira hivatkozni, amelyeket például a Pasics-kormány ellen intéztek, aki ugyanabból a szempontból ítéli meg az eseményeket, mint ők s politikájuk általában csak a *nemzetközi kooperáció* feltételezése esetén nem válik egyoldaluan saját államuk gyengítésével járó politikává. Szerfölött nehéz és veszedelmes nemzetközi módon cselekedni nemzeti vagy állampolitikai határok szerint teljesen széttagolt világban, ahol a nemzetközi hívószavakra nemzeti visszhang válaszol a határon túlról. A szerb szociáldemokraták így cselekedtek nyilván abban a hitben, hogy nem lehet nemzetellenes politika az olyan, amelynek célja a nép életének, munkája eredményeinek, fejlődése folytonosságának megvédése a háborúval szemben.

*

Senki sem tudhatja ma még, minő új államalakulások íródhatnak majd be a háború után Európa térképébe. De ahogy most áll a haditérkép, joggal lehet azt állítani, hogy Szerbia végzetévé vált, hogy oly korszakban sodorták részben belőle fakadó, rész-

ben rajta kívül álló erők a nemzeti eszme politikai megvalósításáért való küzdelemben, amely korban a nemzeti eszme már nem volt a kornak — lassallei értelemben vett — uralkodó eszméje. Még ha a szerb politika nem is irta volna némi této-vázás után büszkén zászlajára, hogy Szerbia — a délszláv népek Piemontja, akkor is tisztán láthatta mindenki a háboru előtt, hogy most Európa délkeletén és keletén indul meg olyasfajta folyamat, mint amilyen a XIX. század közepén az olasz és német nemzeti egység kialakulására vezetett. A Karagyorgyevicsok ez eszme Hohenzollernjainak és Savoyardjainak érezték magukat, Szerbia e világtörténelmi eszme Brandenburgjának és Piemontjának szerepére áhitozott. Az, amit a kívülállók sokszor a szerb politika nagyozolásának, sőt pökhendiségének néztek, alapjában véve nem volt egyéb, mint az a tudat, hogy nagy, a fejlődést előrevivő és gyorsító történelmi folyamatnak a végrehajtója ez a nyugtalan, nagyot akaró politika. Bizonyos, hogy a háboru politikai és diplomáciai előkészítésében szintén nagy szerepe volt ennek a számításnak, mégpedig nemcsak Belgrádban, hanem Szentpétervárott, Londonban és Párisban is. Ezzel a megállapítással korántsem akarok abba a vitába

elegyedni: *ki kezdte a háborút?*, mert az a meggyőződésem, hogy a történelem meg fogja állapítani azt a már ma is nyilvánvaló tényt, hogy a háborút megelőző évtizedben *valamennyi* kormány lázas erővel dolgozott a háboru előkészítésének végzetes munkáján. „Si vis pacem, para bellum“ olvasható óriás betűkkel a bécsi csász. és kir. hadügyminiszterium új palotájának homlokzatán és ezt a jelszót az egész európai kormányzat jellemzésére joggal lehet felhasználni. E háboruelőkészítő tevékenységben nagy szerepe jutott a nemzeti eszme robbantó, forradalmi munkájának. Az ellenséges államkoalíciók mindegyikében volt egy-egy nagy nemzetiségi állam (Oroszország és az osztrák-magyar monarchia), amelynek robbantó erő gyanánt neki akarták szegezni a nemzeti eszme destruktív erejét. Különösen sokan hittek abban, hogy az osztrák-magyar monarchiát a nemzetiségi elv alapján szét kell darabolni, sőt azt gondolták, hogy erre szükség sem lesz, mert a monarchia, nemzeti alkotó részei szerint, szét fog hullani. Ez a reménység volt a „balkáni Piemont“ egyik éltetője s ezért lett a monarchia a nemzetiségi elv alapján való felosztásának politikai képviselőjévé — Szerbia. Ugy is lehetne formulázni a Szerbia és a monarchia

között való politikai ellentétet: Végbe kell-e Kelet-Európában is mennie a nemzetileg egységes államok kialakulásának, mint ahogy végbement Nyugat-Európában avagy pedig ezen a helyen és a mai korban megállhatnak-e nemzetiségi államok is?

Ezt a kérdést nem a háború vetette fel. Hiszen az államok XIX. századbeli története, a politikai irodalom és a politikai pártok működése és igyekvése szakadatlan felelet volt erre a kérdésre. Az állam és nép egyaránt arra törekedett, hogy az *állam* és *nemzetiség* határai azonosak legyenek, hogy minden népnek meglegyen a maga külön állama és ez az állam politikai egységbe foglalja ugyanannak a nemzetnek minden tagját. Ahol ez a törekvés megvalósult, ott — Németország, Olaszország utolsó félszázadbeli fejlődése elég bizonyíték rá — a társadalmi fejlődés menete meggyorsult s ez jórészt hozzájárult a nemzeti állam eszméjének általános népszerűsítéséhez. Oly népek, amelyek több államhoz tartoztak, a nemzeti és állami egység hiányát nagy szerencsétlenségnek érezték; a nemzetiségi államok, bajaiknak főforrását lakosságuk nemzetiségi megoszlásában és az ebből fakadó surlódásokban látták. Mivel pedig a legtöbb nemzetiségi állam nem az egyenlő joggal felruházott

népek szabad együttélésén, hanem egy vagy több nemzetiségnek több elnyomott nemzet felett való uralmán épült fel, a demokrácia érvényesülésének is akadálya volt a nemzetiségi állam. S végül: *több* nemzetnek vagy népnek *egy* államban való együttélése megakasztja az osztályöntudat kifejlődését, mert az egyes nemzetek között való folytonos surlódás inkább kedvez a többi nemzettel szemben egységesen fellépő nemzeti szolidaritás, mint az egy nemzeten belül kifejlődő osztályöntudat gondolatának. A nemzetiségi küzdelmek megzavarják, összebonyolítják és így sok jogos erő-től fosztják meg az osztályharcot — ezért fordult a szocializmus rokonszenve is az egységes nemzeti állam, mint kívánatos cél felé.

Ezek az okok teszik érthetővé, hogy a politikai számvetésekben oly biztosan építettek a nemzeti eszme bomlasztó szerepére s hogy a népek, a demokrácia, a szocializmus rokonszenve és támogató ereje is a nemzeti államok megteremtésére irányuló mozgalmak mellé szegődött, — természetesen csak ott, ahol ennek legalább etnikai alapjai megvoltak. Ezért volt szinte egyetemes az a — hol reménykedő, hol aggódo — várakozás, hogy a nemzetiségi államok a háboruban össze fognak omlani,

a nemzetiségi eszmének részben külső ostroma, részben belső feszítőereje következtében. Ez a hit volt többek között a szerb politikának egyik főmozgatója, ez a remény a szerb haderő egyik leghatalmasabb hadserege.

A háboru még nem dőlt el. Senki sem tudhatja, hogy Európa jövőndő politikai térképének megrajzolásánál mily jelentősége lesz a nemzeti eszmének, a nemzetiségi elvnek, mint államalkotó elvnek. Sokan — felületes látszatok és pillanatnyi hangulatok alapján — azt állítják, hogy a háboru a nemzeti eszme megújulásával járt. Én ezt nem hiszem s a háboru végleges kimenetelétől függetlenül meg merem közzétenni azt az ítéletet, hogy a nemzeti eszme és nemzetiségi elv régi jelentőségét, *államalkotó* erejét jórészt elveszítette. Ez lehet elszomorító és végzetes dolog azokra a népekre, amelyek nem tudták nemzeti és állampolitikai egységüket kivívni akkor, amikor még csak a *tegnap* erői szegeződtek ellenük, hanem amelyek csak akkor kerültek sorra, amikor már a *tegnap* ellenállásaihoz a *holnap* ellenálló tendenciái odaszegődtek. Cavour, Bismarck, III. Napoleon politikájában a nemzeti eszme forradalmi erő volt: kiszakított meglévő államközösségből népeket és új államépü-

letet emelt, amely lehetőleg csak *egy-nemzetű* alkotórészekből állott. Az így létrejött államok politikai, gazdasági és művelődési szempontból tökéletesebb államok lettek, a bennük élő nép kedvezőbb életkörülmények közé jutott. Nem kell még csak megemlíteni sem — hiszen közismert dolog —, hogy a nemzeti államoknak ez a kialakulása a kapitalizmus gazdasági szükségleteinek és a megteremtette lehetőségeknek volt főképen következménye. Az olasz és német nemzeti egység megállapítása óta eltelt félszázad alatt Európa kelete és délkelete is belekerült a kapitalizmus sodrába s ezzel együtt itt is megszülettek azok a politikai tendenciák, amelyek amott, egy félszázad előtt, a nemzeti egység megvalósítására törekedtek. Miért ne sikerülne itt is az, ami — nagyjából hasonló feltételek között — amott a történelmi fejlődésnek parancsszava volt?! Hiszen a politikai és történelmi elmélkedésnek közhelye volt, hogy a fejlettebb ország az elmaradottabb jövődjének képét mutatja, hogy minden állam nagyjából ugyanazon a történelmi folyamaton keresztül jut előbbre.

Ámde ez a Marxtól származó történelmi ítélet tulságosan sematikus, egy kaptafa szerint itéli meg a történelmi fejlődést, azt

gondolván, hogy egy adott, belső törvény-szerűség szerint minden társadalomnak ugyanazokon az átalakulásokon kell keresztül mennie s a különbség csak a sorrendben, az időpontban van; az egyik államot korábban, a másikat későbbben formálják át s terelik ugyanarra az utra azonos erők. Így hitték igen sokan, hogy a délszláv nemzeti egység kérdése tüzetett ki most a világtörténelem napirendjére s ennek éppugy valóra kell válnia, mint ahogy véres vajadások, küzdelmek árán meg kellett valósulnia az olasz és német egységnek, mint ahogy a XVIII. században meg kellett születnie az egységes Franciaországnak. Csakhogy az a félszázad, amely alatt Európa keletén és délkeletén megszületett a korai kapitalizmus és vele egyetemben a nemzeti eszme ideológiája és politikája: nem múlt el nyomtalanul Nyugat-Európa fölött sem. A nacionalizmus eszmevilága fölé odarétegződött az imperializmus gondolatvilága.

Ennek igazságát semmivel sem lehet jobban szemléltetni, mintha Németország mai és 1870/71-es háboruját egymáshoz mérjük. Ma Németország nemcsak hogy nem harcol az összes németeknek *egy* nemzeti államba való foglalásáért, hanem ellenkezőleg egyik legfőbb hadicélja annak

az államnak politikai fenntartása, amelyben a német népnek igen jelentékeny része önálló állami életet él. De amig háborúval korántsem akarja az összes németeket egy állam keretébe beterelni: addig nem áll ugyanilyen visszautasító állásponton azzal a törekvéssel szemben, hogy idegen, más-nemzetiségű népek a háboru révén a német birodalom kötelékébe kerüljenek. A szélső annexionisták pártja (kicsiny, de nagyhatalmu párt s amely a legvilágosabban juttatja kifejezésre a háborut fűtő politikai gondolatokat) arra törekszik, hogy Keleten és Nyugaton egyaránt terjeszkedjék a német birodalom. Az 1866. és 1870/71. háboruk jelszava: a *német nemzet szabadsága*, a mostanié a *tengerek szabadsága*, a *világgazdasági* érvényesülés *szabadsága*, az áru- és tőkekivitel szabadsága. Nyugateurópában egy félszázad előtt volt, Keleteurópában ma a *nemzeti állam* a háboru betéte; de Nyugateurópa ma már nem a nemzeti államért, hanem a nemzetek és államok felett álló *imperium*ért, a világgazdasági birodalomért harcol. Ez a két törekvés pedig összeütközik a mai állami és társadalmi rend alapján egymással. A nemzeti eszme felbontó, destruktív erő s ahol építeni akar és tud, nem nagy, de egységes államokat épít; az imperializmus

összefoglaló, konstruktív erő, amely a kiszákmányolást mennél nagyobb, nem *nemzetileg*, de *gazdaságilag* valamiképen egységes államnak megteremtésével akarja hatályosabbá tenni.

Az állam ott érjen véget — de odáig azután elérjen —, ahol véget ér az illető államot alkotó *nemzet* embereinek lakóhelye. Ez volt a *nemzeti gondolat államalkotó programmja*; ebből a felfogásból fakadtak terjeszkedő ösztönei, de terjeszkedésének korlátai is. Azt is lehetne mondani: az állam határa az embertömeg *függvénye* volt.

Az állam ott érjen véget, de odáig valamilyen hatalmi eszközzel elérjen, ahova az illető állam árukivitele, tőkekivitele és nyersanyag beszerző szükséglete elér: *ez az imperialista gondolat államalkotó programmja*. Ebből a felfogásból fakad terjeszkedő ösztöne és ebből származik a nemzeti gondolathoz viszonyított korlátlansága. Az állam határa — a gazdasági áru- és tőketermelés *függvénye* lesz. Az egy nemzethez tartozó emberek szaporodása lassu és korlátozott; az árutermelés gyors és korlátlan.

A nagy nyugati államok akkor valószínűleg meg — ha nem is teljesen — nemzeti egységüket, amikor az európai szárazföld

gazdasági fejlettsége még alig nőtt túl a nemzeti állam szabta határokon. Amikor Kelet-Európa hozzáfogott a maga nemzeti programjának megvalósításához: a kelet-európai nacionalizmus szemben találta magát a nyugateurópai imperializmus kisugárzásaival. S ezen a ponton érvényesült az a jelenség, amelyet oly kevésbé méltattak figyelemre a vezető államok politikusai, írói és gondolkodói, de amelyet az elmaradott, fejlődésükben megkésett államok politikusai lépten-nyomon éreznek s amelyet az *elmaradt államok fejlődéstörvényeinek* lehetne, jobb megjelölés híján nevezni. A fejlődés élén járó államokban, ahol a nemzeti, gazdasági, szociális kérdések először bukkannak fel: elfogulatlanul kereshetik a megoldásokat s a problémák megoldása olyan lesz, amilyen az illető állam tényleges viszonyainak megfelelő. Mint ahogy az esés törvényeit légüres térben tanulmányozza a fizikus s így a zavaró, külső körülményeket, a bonyodalmakat, szövődményeket kiküszöböli s így az illető jelenség zavartalan kifejlődésének feltételeit teremti meg; vagy mint ahogy a baktériumok munkája nem az eleven szervezetben, hanem külön erre a célra való, alkalmasan egyszerűsített kulturákban fejlődik ki a legvilágosabban: ugyan-

ilyen kedvező helyzetben vannak a fejlődés élén járó nemzetek s államok, amelyek a náluk először felbukkanó kérdéseket a saját természetük és életfeltételeik törvényei alapján oldhatják meg. A fejlődésükben visszamaradt nemzetek nem követhetik *csak* saját természetük törvényeit. Kettős bonyodalom zavarja meg a korképtiszta lefolyását. Egyrészt az előrehaladottabbak megoldásai és tapasztalatai lényegesen megváltoztatják a problémák jelentkezésének módját, megnövelik a belső ellenállásokat; másrészt beleütköznek azokba az új erőkbe és érdekekbe, amelyek az előrehaladottabbaknak, a továbbjutottaknak új problémáiból és új megoldásaiból zuhannak reájuk. Fiatalok, de életutjukat már nem törhetik fiatalságuk erői — és ha kell, bolondságai szerint, mert egyre nyomja őket a férfiak meglettsége és más-célúsága, az öregeknek az ő szemükben annyira jogosulatlan, konok ragaszkodása az élethez. Amit Voltaire az egyes emberek életkorára mondott:

Qui n'a pas l'esprit de son âge,

De son âge a tout le malheur —

közös, tragikus sorsa a fejlődésben elmaradt nemzeteknek is.

Ezen a területen kell — érzésem szerint — keresni a szerb háborus tragédia

egyik gyökerét s azoknak a politikai és gazdasági ellenállásoknak nagyrésztét is, amelyekkel ezek az erők már a háboru előtt is ránehezedtek Kelet-Európára. Minő eszközök és erők felhasználásával tudták a nagy nemzetiségi államok fennmaradásukat biztosítani — ez oly kérdés, amely a háboru után lesz csak tisztázható és pontosan megállapítható. Bizonyos, hogy az államhatalomnak a háboruban különösen erős és kiméretlen eszközei nélkül még Anglia sem tud például az ir nacionalizmussal elbánni. De még háboruban sem lehet *csak* szuronyokkal, rögtönítélő és hadbiróságokkal kormányozni és az állami gépezet működését biztosítani. A nemzeti eszme dekomponáló erőinek működését ellensúlyozzák a gazdasági összekapcsolódás konstruktív erői: a nemzeti eszme állam-bontó ereje beleütközik az imperialista eszme nagy birodalmakat építő erejébe. Lengyelek, belgák, szerbek, rutének — többé-kevésbé ennek az összeütközésnek lettek a koldusai. Természetes, hogy a történelem tanuságtétele sohasem egy jelzésű: az erők és tendenciák bonyolultsága minden egyszerűsítő rajzot hamisnak vagy legalább is szerfelett tökéletlennek mutat. De szeressük vagy sem, örvendjünk hatásainak vagy essünk kétségbe miattuk: szá-

molnunk kell azzal, ami valóban van és végbemegy a világban. A háboru eddigi menete tüzes és véres betűkkel irták fel a politikai gondolkodás boltozatára: a nemzeti eszme napja alkonyulóban van.

S mivel uralkodó, történelmi szükségleteket kifejező eszmék csak akkor tűnnek el, ha újak bukkannak fel a történelmet formáló erők méhéből: a nemzeti eszme örökösei is megjelentek a színpadon. Ketten vannak s a nemzeti eszme történelmet és államot alkotó szerepének e háboruban való letörése után közöttük fog megindulni a küzdelem az emberiségnek új formákba való szervezéseért. Az imperializmus az egyik, az internacionalizmus a másik.

Aki ma a nemzetiségi elv alapján akarná megrajzolni Európa új politikai térképét: annak jóformán minden államból ki kellene szaggatni kisebb-nagyobb részeket s még így sem lehetne megvalósítani a nemzeti eszme államalkotó programját, amely szerint minden nemzetnek külön állam jár s a nemzet minden tagja legyen ennek az államnak polgára. Ha a nemzeti eszméről beszélnek, rendszerint csak az osztrák-magyar monarchiára gondolnak. Holott — nem is szólva Oroszországról, amelyen ennek a nemzeti eszmének még sokkal több keresnivalója van —, ha egyszer a nemzeti

eszme követelései alapján megkezdődik a darabolás, akkor annak se vége, se hossza nem lehet. Belgium például a nemzeti eszme alapján tulajdonképpen nem életképes állam, noha valójában az; a flaman-dok nemzetségileg a hollandokhoz tartoznak, csak vallási különbség van közöttük; a wallonok pedig franciák. A nemzeti eszme tehát ennek az államnak Hollandia és Franciaország között való felosztását követelné, ami ellen mindenkinek, de első-sorban azoknak kellene tiltakozniuk, akik egyrészt Európának nemzeti elvek szerint való feldarabolását és összerakását, más-részt Belgiumnak régi határaitban való visszaállítását vallják egyik legfontosabb hadicéljuknak. Ugyancsak el kellene tűn-nie állami mivoltában a föld színéről Svájcnak is, ha a nemzeti eszme volna az állami és nemzeti együttélés kérdésének megoldása, holott érzésük szerint ezek az államok mutatják meg azt a célt, amely felé nemcsak a nemzetiségi államoknak, hanem az egész európai emberiségnek tö-rekednie kell. A nemzetiségi elv korlátlan érvényesülésének szellemében egészen ér-telmetlen és jogtalan dolog Franciaország küzdelme Elzász-Lotharingiáért, amely lakosságának majdnem 90%-a német és nem francia, ellenben Franciaországnak le

kellene mondania Nizzáról és Savoy-ról, ahol olaszok élnek. Mindezekben az esetekben a nemzeti eszme és államalakulás szorosán összekapcsolódnak s megoldásuk még valahogy elképzelhető, ha az államhatalmi viszonyoknak olyan forradalmi átalakulása lesz a háboru végén, mint amire egyesek számítottak. De ez sem oldaná meg azokat az eseteket, amelyek Közép- és Kelet-Európa nemzeti bajainak igazi forrásai voltak: *a vegyes nemzeti-ségű területek népeinek nemzeti problémáit*, a nemzetiségi kisebbségek nemzeti elhelyezkedésének kérdését. Az ántánt háborus publicisztikájában az „irredenták” megszüntetése nagy szerepet játszik: de nem látják azt vagy történelmi helyzetük-nél fogva nem vehetik tudomásul talán, hogy terveik sikerülte esetén ugyanannyi új és még erősebb, még nyugtalanabb, mert erősebb földrajzi és történelmi alapokon nyugvó irredentát teremtenének, mint amennyit megszüntetnének. A politikai nyugodt és békés fejlődés szempontjából sem volna jó csere, ha a román irredenta helyére *magyar irredenta*, ha az olasz irredenta helyére *német irredenta*, ha a szerb irredenta helyére bolgár irredenta kerülne. A nemzetiségi elnyomás üllője és kalapácsa cserélne csak helyet: béke és

nyugalom nem lenne így sem, a kalapács-
ütések zaja, a szikrák pattogása és szál-
longása új zürzavar, új tüzvész nemzője
volna. A nemzeti eszme uralma nem
teremthetne békét és nyugodt fejlődést
Európában s *a békés emberi együttélés
nem lehetséges, ha minden nemzet állami
szuverénitásra tör.*

Az imperializmus sem hozhatja meg a
kívánatos megoldást. Az imperializmus
nagy egységekre való törekvése szükség-
képen keresztüljár a földrajzi és etnikai
ellenállásokon és a művelődés különböző
fokain álló népeket egyesít a nagytőke gaz-
dasági érdekeinek kielégítésére. Az impe-
rializmus a nemzeti államokat is nemzeti-
ségi államokká alakítja át, amelyekben új
arisztokrácia gyanánt, a finánc-militaris-
bürokratikus oligarchia veszi át az állam
vezetését. Ez a réteg a szolgálatában álló
irodalom és újságírás segítségével új szük-
ségleteinek megfelelő új tartalommal tölti
meg a nemzeti eszmét: az uralomra (a vi-
láguralomra) termett faj arisztokratikus
evangéliumává alakítja át a demokratikus,
minden nemzetben egyenlő értékességét hir-
dető demokratikus nemzeti gondolatot. A
világuralomra termett faj nyílt vagy rej-
tett elnyomatásban tartja imperiumának
fejletlenebb népeit, mert ez a fejletlenség

hathatós kizsákmányolhatásuknak egyik fontos feltétele. Szolgaság vagy beolvadás — ezt a megoldást kínálja a nemzeti eszme számára az imperializmus nagy kohója s ez semmi esetre sem oly cél, amelyet — Hamlet szavával — „óhajthat a nemes“.

A nemzeti eszme, amely a nagy egységekre való törekvés idején szétdarabol és új irredentát teremt: *a múlt reakciója*; az imperializmus, amely nem nemzeti, hanem a nagytőkés érdekek szerint és erőszakkal, összerak: *a ma és holnap reakciója*. Az egyiknek a gazdasági építő erők nem-becsülése, a másiknak a demokratikus-nemzeti törekvések nem-becsülése a hibája. A nacionalizmus differenciál ott is, ahol már egy magasabbfajta integráció szálai fonnak össze az előtt széthullani igyekvő részeket; az imperializmus pedig oly módszerrel és akkor akar integrálni, amikor még a magasabbrendű szervezet létrejöttéhez szükséges differenciáció nem ment végbe.

A történelmi fejlődés nem igazolja azt, hogy minden népnek önálló, külön államra, minden nemzet minden részének állami szuverénitásra volna szüksége ahhoz, hogy fejlődhessék és az emberiségnek hasznos elemévé váljon. nem is szólva arról, hogy a vegyes nemzetiségű területeken csak a

szó szoros értelmében vett fizikai kiirtás teremthetné meg ezeket a feltételeket. De a történelmi tapasztalatok azt a várakozást sem oldják meg, amely a nagy imperiumokban való összefoglalástól, — a rendszert erőszakos eszközökkel végbemenőtől — várja ezeknek a nagy egységeknek kialakulását, amelyek a művelt emberiség állami életének formái lehetnének. Oly nagy szervezetben, aminők a hatalmi eszközökkel összeabroncsolt birodalmak (a brit, az orosz s amilyen egy német imperium is volna), az épület egyes kockáinak jólétével, szabadságával nem sokat törődnek. A nagy egység céljainak való alárendelődés szociális jelszava alatt kicsiny, de nagy hatalmu oligarchiák sajátos csoportérdekei válnak az egész nemzet céljaivá. A brit szabadság valóban komoly és a szárazföldi népek számára még mindig el nem érhető szabadság — de a brit birodalom számos népe szemében korántsem tűnik fel ez a szabadság nemzeti szabad fejlődésük igazi emelőrudjainak.

Ugy látszhatnék tehát, hogy a nemzeti szabad fejlődés, a népegyéniségek kifejlődése számára nem kedvez az a korszak, amelynek küszöbére eljutottunk. A múlt és jövő történelmi energiának malomkövei között őrlődnek meg a szabad nemzeti életre

irányuló törekvések. S valóban ama politikai gondolkodás- és cselekvésmód számára, amelynek a háboru a legfőbb beteljesedését jelenti, más megoldás nem kínálkozik: akár a nacionalizmus, akár az imperializmus törekvései szerint rendeződik el a világ, mindkét esetben lesznek népek, amelyek megfeszítettnek és lesznek országok, amelyeknek sorsa kálváriajárás lesz.

Az emberiség külső egységét és belső szabadságát csak e két törekvés fejlődőképes elemeinek *szintézise* teremtheti meg, amelyet a szocializmus államalkotó programjának lehetne nevezni. Az egységre való törekvést nem az imperializmus, hanem az *internacionalizmus* formájában valósítja meg: nem úgy, hogy *egy* uralom alá terel több népet vagy országot, hanem úgy, hogy valamennyit — azonos érdekű és társadalmi helyzetű elemeinek szövetsége révén — hozza közelebb egymáshoz, hogy a földrajzi és stratégiai határok szerint való tagozódás mellett a *szociális határok* összekapcsoló és elválasztó mozzanatát hangsúlyozza, hogy nem hódításokkal, hanem a gazdasági és szellemi javak szabad cseréjével dolgozik a népek összeolvasztásán, a fejlődés szempontjából szükséges egységek kialakításán. Ugyanazok az elvek, mert ugyanazok az érdekek alapján végbemenő

belső szervezkedés és a szó legtágabb értelmében vett szabad kereskedelem: az egyik pillére ennek az államközi épületnek, nem a kormányok, hanem a fejlődésnek azonos fokára eljutott népek szövetsége útján haladna előre az emberiség egységének nagy célja felé. A nemzeti szabadságra való törekvést pedig nem a nacionalizmusnak államokat szétromboló és más nemzeteket szolgásgába ejtő módszerével, hanem a *demokrácia és a nemzeti autonómia* diadalra juttatásával kívánja elősegíteni, mert amilyen kétségtelenül reakciós utópia és földrajzi gazdasági utópia az, hogy minden nemzetnek külön állama legyen, épp olyan kíváncsú és fejlődést előmozdító cél, hogy minden népnek módja legyen nemzeti egyéniségének szabad kifejtésére, művelődési és gazdasági felemelkedésének csakis igazi értelemben vett nemzeti kulturán keresztül lehetséges megmunkálására. A most rettenetes válságokban vajudó Európa betegségének csak ez az orvossága: imperializmus helyett internacionalizmus, nacionalizmus helyett nemzeti autonómia, hódítás helyett demokrácia, védővám helyett szabadkereskedelem, háború helyett osztályharc. Amily mértékben érvényesülnek a kötetendő békében s az ezt követő politikai küzdelmekben ezek az elvek: oly mértékben szü-

lethetik meg az az új Európa, amelyről oly sok szó esik manapság, de amelynek mivoltáról oly kevés embernek van szabatos fogalma.

Azt hiszem, hogy a szerb nép számára is csak ezeknek a törekvéseknek a győzelme hozhat olyan jövődőt, amely megadja neki, ami őt is megilleti, de nem veszi el más népektől sem azt, amire azoknak is, csakugy mint a szerbeknek is, joguk van: nyugodt és szabad kulturális fejlődésük lehetőségét, a produktív gazdasági munka feltételét. Világos, hogy ezeket a feltételeket úgy Magyarország, mint Szerbia számára lehetetlenné tenné az, ha oly erők volnának és ha ezek érvényesülni akarnának amelyek *szerb terület annektálására* törekednének. A magyarországi szociáldemokrata bizonyára tudná e tanítás helyességét másfajta és hathatósabb érvekkel is támogatni, de a mai viszonyok között a szerb kérdéssel kapcsolatban csak az alábbi hivatkozásokkal teheti ezt.

Az osztrák-magyar Vörös Könyv szerint az osztrák-magyar külügyminiszter ezt az annexió-ellenes álláspontját a következőképen fejezte ki abban a táviratban, amelyet 1914 július 24-én a szentpétervári osztrák-magyar nagykövethoz intézett:

„Az orosz ügyvivő előtt utaltam arra, hogy

nem törekszünk új területek szerzésére, hanem csupán a meglévőnek megtartására.“

1914 július 25-én utasításokat küld az osztrák-magyar külügyminiszter a szentpétervári nagykövetnek, hogy mily irányu felvilágosításokkal szolgáljon az orosz külügyminiszternek, Sassonownak:

„A monarchia területileg szaturálva van és nem vágyik szerb földre. Ha reánk erőszakolják a háborút Szerbiával szemben, akkor ez a háboru részünkről nem a területszerzés vágyának, hanem csak az önvédelemnek és az önfentartásnak a harca lesz.“ (Lásd: Osztrák-magyar Vöröskönyv.)

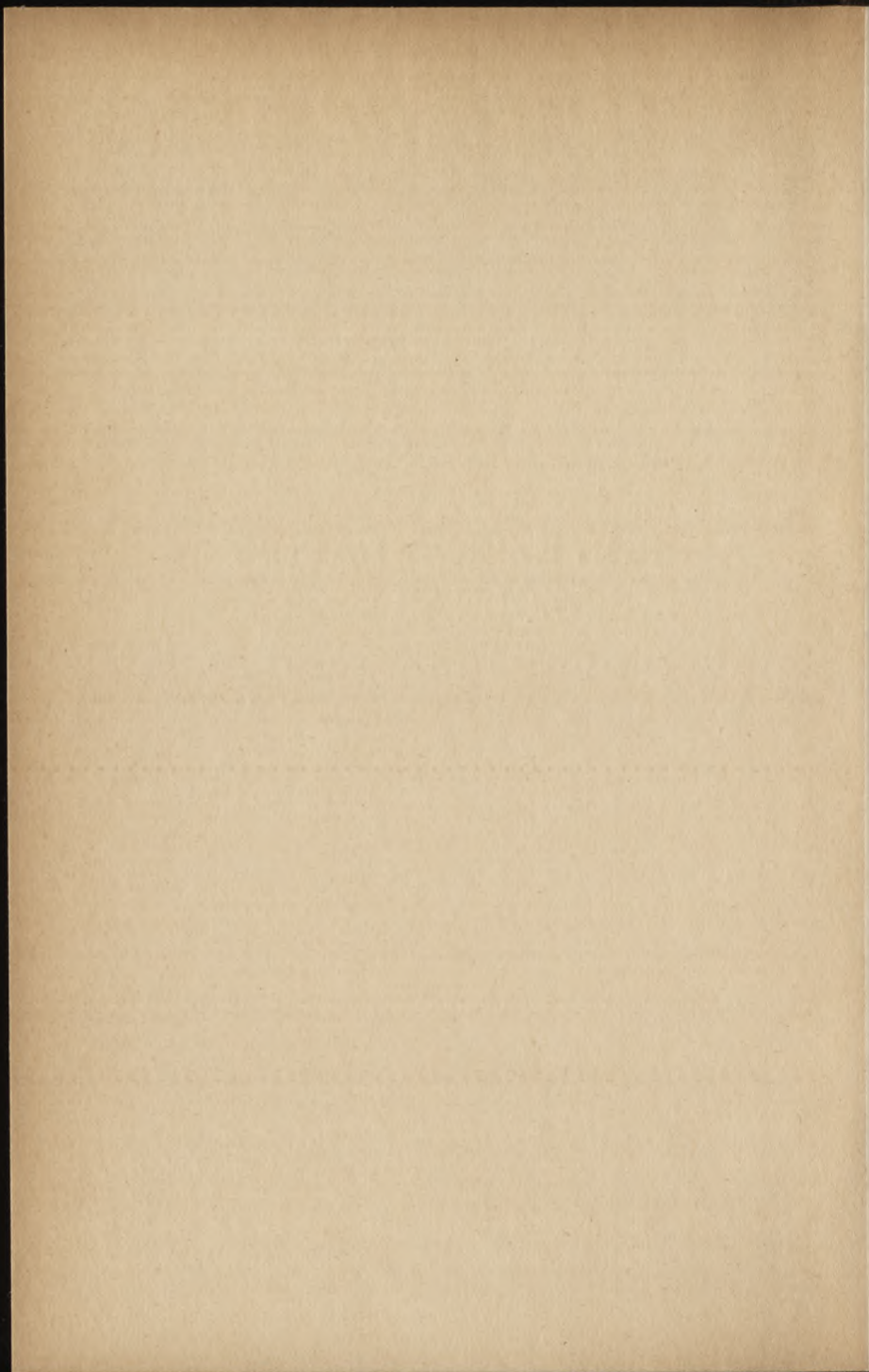
Az osztrák-magyar *akkori* külpolitikának ezt az álláspontját még most is bölcsnek és helyesnek ítéljük.

Semmi sem történt azóta, ami eme felfogásunk helyességét megdöntötte: ellenben szerfelett sok, ami megerősítette. Minden politikai pártnak van politikai hatalma: annyi, amennyi van, a magyarországi szociáldemokrata párt küzdeni fog eme követelése érvényesítéséért.

Budapest, 1916 július 29.

Kunfi Zsigmond.

AMIRŐL EZEK A LAPOK
SZÓLNAK

Amiről ezek a lapok szólnak

Budapest, 1916 junius.

A háboru mérhetetlen szenvedéseket zúdít a népekre, akik viselik a háborút, de akik voltaképen teljesen ártatlanok abban, hogy háborút viselnek. A most dúló világ-szerencsétlenség rettenetesen sújtja az összes népeket — győzőket és legyőzötteket egyaránt —, akik belesodródtak az egyre dagadó véres áradatba. Szörnyű sokat szenved minden nép a háborútól, de a legnagyobb szenvedések talán mégis a szerb népet sújtják, a legborzasztóbb kálváriát mégis a szerb nép járja. Ez a könyv a sokat szenvedő szerb népről szól az objektív igazság és a legmélyebb emberi részvét hangján. Aki nagyon szenved, azt szabad tán sajnálni és aki nagy bajban van, attól nem szabad megvonni a részvét melegét.

A szerb nép sokat, mérhetetlenül sokat szenvedett és ma a szerb népnek nincsen hazája. És ha a háboru felidézésében a lelki-

ismeretlen szerb államférfiaknak csakugy, mint másutt, igen jelentős szerepük volt is, ebben a szerb nép maga ártatlan és utóvégre Szerbiát eltaposták és nem megy talán hazaárulás számba egy eltaposott ország vérző és fogyó népéről a megértés résztvevő hangján szólni. Az itt következő lapok voltaképen két belgrádi látogatás röpke élményeit foglalják magukban. Ez a kis könyv nem egyéb, mint a feldult szerb fővárosban szerzett benyomásai valakinek, aki az ellenség elhódított földjén járván, megérezte az idegen uralom igájában fuldokló nép minden fájdalmas elnyomottságát, aki „hódító” mivoltában is érezte azt a fojtó és nyomasztó atmoszférát, amely a hódított országok felett borong és amely elviselhetetlen, levegőtlen atmoszférában szabadság, boldogság, igazi élet nem sarjadhat ki. Ellenséges ország földjén szerzett impressziói ezek a lapok valakinek, aki az ellenséges országok szegény és vérező népét nem tudja gyűlölni, aki nem tudna beállani a részeg üvöltők közé, mert tudja, hogy az ellenséges országok népei is emberek, azoknak is fáj, ami nekünk fáj, azoknak is égető kin és gyötrelm a háboru és megindult szívvvel kell nézni minden szenvedő arcra és megilletődve kell észrevenni azo-

kat a könnyeket, amelyek ellenséges országok hazátlanná vált szegény alattvalóinak vértanu-arcát öntözik.

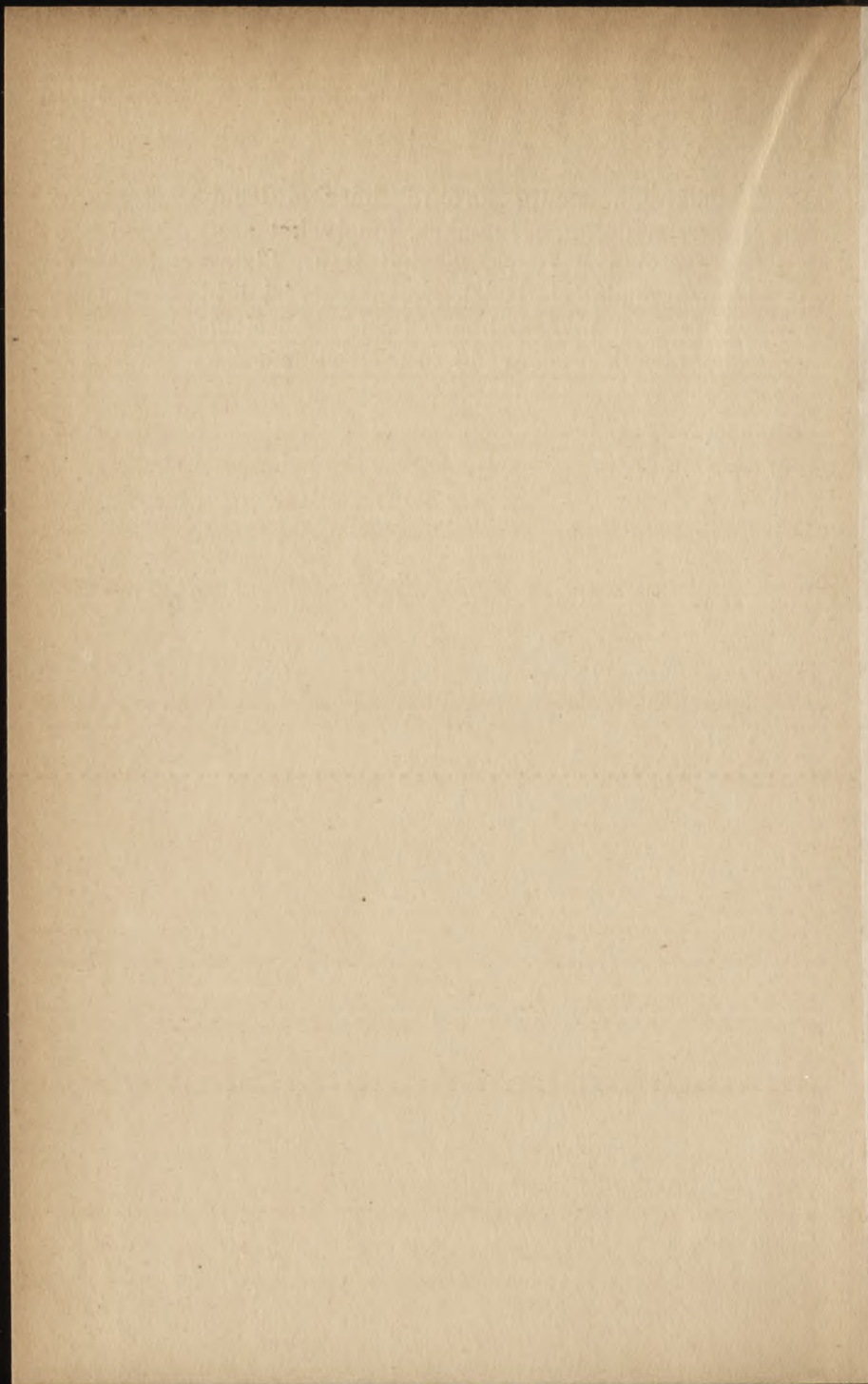
Kétszer jártam Belgrádban. Először 1915 októberében, akkor, amikor Belgrád véglegesen elesett. Alig néhány órával azután, hogy Belgrádot elfoglalták a mi katonáink, megjelentem én is a szerb fővárosban és megkerestem az én szerb elvtársaimat és elbeszélgetvén velük, sok mindent megtudtam arról, hogy a szerb szociáldemokrata párt milyen hősiecs harcot folytatott ez ellen az irtózatoss háboru ellen és milyen elszántan, — minden üldöztetés ellenére is — milyen szocialista hűséggel és öntudattal verekedett mindvégig a békéért. Erről, — a Belgrádban való első látogatásomról — szól a könyv első része.

Másodizben 1916. év májusában jártam Belgrádban, tehát vagy hét hónappal az első látogatásom után. Ekkor már egész Szerbia elveszett és Belgrádban teljesen berendezkedett az új uralom. Hét hónap óta élt már Belgrád a hóditók uralma alatt, amikor én ismét elkerültem oda és természetesen újra megkerestem a szerb elvtársakat. Napokig éltem együtt a belgrádi szocialistákkal, akik megható bizalommal és a világ proletárjai között ma is élő őszinteséggel öntötték ki előttem a szívü-

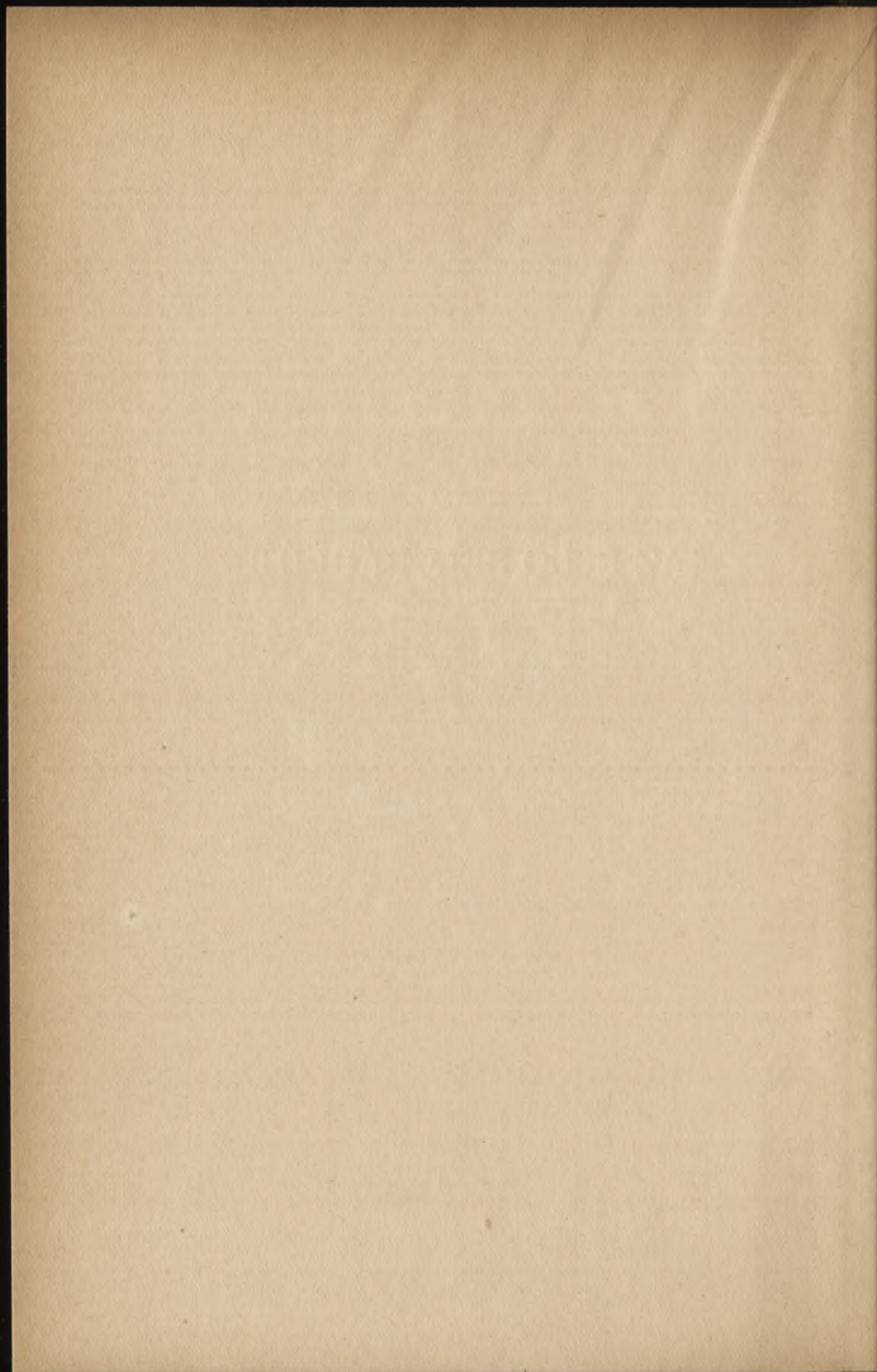
ket. Könnytől fátyolos tekintettel beszéltek előttem a szerb elvtársak mai sorsukról, az egész szerb nép életéről, sorsáról, tengernyi szenvedéseiről és én mély megilletődéssel hallgattam a szomoru, megható elbeszélésüket. Elmondottak mindent, ami a szívéükön feküdt, a fájdalmaikat, a gyászukat, a reményeiket, a hitüket az Internacionale föltámadásában, mindent, mindent, amit gondoltak, éreztek, kívántak. Én nem tehetek mást, mint hogy rendre elmondok utánuk mindent. Arról, hogy 1916. év májusában milyennek láttam én Belgrádot és miket hallottam én a szerb szocialistáktól, arról szól ennek a könyvnek második — és nagyobbik — fele. A könyvnek, azonkívül, hogy átadja a nyilvánosságnak a harc téren elesett Tucovics Dimitrij szerb elvtársunk kortörténeti érdekességű utolsó naplójegyzeteit, az ad tán némi jelentőséget, hogy lapjain a szocialista hűség és a világ proletárjai között mégis élő nemes szolidaritás és érzelmi kapcsolat néhány gyönyörű és értékes dokumentumát ragadja ki a vértől gőzölgő, borzalmas zürzavarból.

A világ minden szociáldemokrata hitvallásu proletárjának vigasztalásául szolgáljanak ezek a drága és becses dokumentumok. A keresztrefeszített szerb szociál-

demokrácia pedig örökre büszke lehet ezekre a dokumentumokra, amelyeket szerény csokorba fűzve, meghatottan, biztatóan, csodálattal tisztelegve, a testvéri üdvözlét és a proletárhűség tiszta érzéseivel lobogtatunk a szenvedő és mártíriumot élő szerb elvtársak felé...

AZ ELSŐ BELGRÁDI ÚT

A szerb elvtársak feldult otthonában

Belgrád, 1915 október...

Mint az összes hadviselő államokban általában, Szerbiában is a legnehezebb helyzete a szociáldemokrata pártnak van. A szerb szociáldemokrata párt megindító hűséggel tartott ki mindvégig a párt programja és a béke eszméje mellett. Nagyszerű és az egész országban csodált harcot folytatott a békéért és a háborus uszítók ellen. A munkásság sajtója bátor hangon követelte, hogy Szerbia rázza le magáról az Oroszországgal kötött szövetség fojtó bilincseit és kössön különbékét a monarchiával. Természetes, hogy Pasic miniszterelnök, az egész kormányhatalom és a katonai rémuralom üldözőbe vették a munkássajtót és minden lehető és lehetetlen dolgot elkövettek az elhallgattatására, ami azonban máig sem sikerült még. A

munkássajtó e pillanatban is hangos szóval követeli Szerbiában a békét. A munkásság képviselői a skupstinában küzdöttek a békéért, felzúdítva maguk ellen a polgári pártok és a kormány elvakult haragját. Még népgyűléseket is próbáltak tartani a katonai rémuralom tobzódásának közepette a szerb szocialisták, de ezeket az elszánt kísérleteket már elfojtotta a hatalom. És közben, a háború során, egyre hullottak a harcmezőkön a szerb elvtársak, egyre estek el a legjobb szocialisták, fogyott a bátor és lelkes tábor és ma már majdnem teljesen elfogyott Szerbiában a szociáldemokrata párt, felemésztette a szerb szociáldemokrata munkásságot az, ami ellen ez a munkásság utolsó lehelle-téig a tiszta meggyőződés nemes elszánt-ságával küzdött: felemésztette a háború.

A belgrádi köveken járva, sok megható történetet hallottam.

Am minden kicsi és nagy történet között is a legmeghatóbb, a legmeggrázóbb a szerb szociáldemokrata párt története, annak az önfeláldozó harcnak a története, amelyet a szerb szocialisták egyik oldalon a harctereken, mint Péter király katonái, a másik oldalon maga ellen a háború ellen, mint az eszme, a gondolat katonái vívtak meg. Mind a két harctéren becsülettel tel-

jesítették nehéz kötelességüket a szerb szocialisták.

Belgrád szomorú utcáin járok és keresem a szocialistákat. A szocialistákat nehéz megtalálni, mert azok a harctéren vannak, sőt legtöbbször már tömegsirokban nyugszanak. Megkeresem a belgrádi párt-házat, ahol a munkásotthon, a pártlap szerkesztősége, könyvkereskedése van. A Makenzeva-utca 1. szám alatt van a szocialisták pártháza. Nézem a komoly, nagy épületet, a kapu lakattal lezárva, a függönyök, rollók lehuzva, nincsen odabent élet, halálos csendesség borul itt mindenre. Az épület falán kis, feketetű tábla, rajta szerbül és németül a felírás:

Bauarbeiterverband in Serbien.

Itt nincs semmi, megyek tovább és valahogy megtudom, hogy aki szocialista Belgrádban még él, az a városházán van és próbál segíteni a szegényeken. A városházán valóban megtalálom a szociáldemokrata párt titkárát, Luka Pavicievics elvtársat. Pavicievics elvtárs még néhány szocialistával együtt a belgrádi szegényügyet kezeli a városházán, ami nagyon nehéz feladat most. Tizenötezer éhező maradt Belgrádban, akik félhavonként tizenöt dinárt szoktak kapni a várostól. A város

régi polgármestere mindössze tizezer di-
nárt hagyott vissza a szegények segélye-
zésére, ezt pár nap alatt kiosztották és
most a legborzasztóbb nyomor van Bel-
grádban, ezen próbálnak segíteni a Bel-
grádban maradt szocialisták. Belgrádban
hat szocialista városatya van, ezek — Luka
Pavicievics elvtárssal az élükön — min-
dent elkövetnek a nyomor enyhítésére és
szakadatlanul a munka rengeteg tömegét
végzik. A városházán találtam Milán
Dragovics elvtársat is, aki szintén tagja
Belgrád város törvényhatósági bizottságá-
nak és a szerb szociáldemokrata pártnak
egyik legbuzgóbb, leglelkesebb és legnép-
szerűbb tagja. Milán Dragovics elvtárssal,
Pavicievics elvtárssal és még vagy tíz
szerb szocialistával hosszan elbeszélget-
tem és nagyon sok érdekes dolgot tudtam
meg tőlük. A szerb szocialisták is jó szer-
bek természetesen, de nem látják be, hogy
miért kell elvéreznie Szerbiának az orosz
cárizmusért, amelynek a szerb szocialisták
esküdt ellenségei. Semmit sem gyűlölnék
a szerb szocialisták jobban, mint az orosz
cári rémuralmat és fájó szívvvel, igaz szerb
érzéssel és kétségbeeséssel látják hazájuk-
at a cárizmus szolgálatában elvérezní.

— Nagyon, nagyon szeretjük és gyászol-
juk ezt a mi szerencsétlen országunkat —

beszélték könnyek között a szerb elvtársak — hiszen sehol az egész világon nincs olyan igazi demokrácia és annyi szabadság, mint nálunk, Szerbiában. Nálunk a népgyűléseket be sem kell jelenteni a hatóságoknak, egyszerűen csak kiplakatiroztatjuk és megtartjuk a gyűlést, mert Szerbiában igazi gyülekezési jog és igazi szólásszabadság van.

— Azaz, hogy csak volt — mondták tovább rezignáltan a szerb elvtársak, — volt, amikor béke volt, hej, de szép is volt. De már régen-régen nincsen béke és azóta szólásszabadság sincs, sajtószabadság sincs, gyülekezési jog sincs, semmi sincs, csak háboru van. És ma-holnap már szerb szocialista párt se lesz, hiszen minden elvtársunk meghal és — borzasztó elgondolni is! — nemsokára már Szerbia sem lesz.

Mély megilletődéssel néztem ezeket a könnyes szemű, kemény szerb munkásokat, akik igaz szívvvel siratták a hazájukat és elbeszélték, hogy a szervezett szerb munkásság — amellet, hogy hűségesen védelmezi utolsó lehelletéig a veszélyben lévő szerb hazát — mindent elkövetett, hogy a háborút megakadályozza és azóta is, amióta pusztít a háborus rémség, a szerb szocialisták mindent elkövettek, hogy a kormányt békekötésre kényszerít-

sék. A sajtóban és a parlamentben egyaránt követelték a szocialisták a békét és megígérték, hogy ha Szerbia hamarosan tisztességes békét nem köt, Belgium sorsára fog jutni. Az ország sorsának intézői azonban ahelyett, hogy hallgattak volna a szocialisták békét sürgető követelődzéseire, katonai eszközökkel nyomtak el minden békehangot, a szocialistákat kiméretlenül üldözték, közben a munkásság egyre pusztult a harcmezőn, egyre fogyott a békét követelők száma, a kormány folyton erőszakosabb lett és ma már Nisből is menekülni akar a lakosság.

Izgalmas, érdekes történet az, amely a szerb szocialistáknak a békéért viselt háborujáról szól. Megpróbálom ezt elbeszélni, úgy, ahogy szerb elvtársaim reszkető hangon, fátyolos tekintettel nekem elmondották.

*

Milán Dragovics elvtárs és még vagy három szerb szocialista elvezettek a városházáról a Makenzeva-ulica 1. szám alatt lévő pártépületbe, ahova előbb nem tudtam bemenni. Dragovics elvtárs kulccsal kinyitotta a pártház nagy vaskapuját és beléptünk az udvarba.

— Látja, milyen csend van most itt? — mondotta Dragovics elvtárs. — Látja ezt

a halálos némaságot? Valamikor — már nagyon régen — itt a pártélet meleg zaja töltött be minden zugot, itt irták, nyomták a pártlapot, itt adták ki és árusították a pártkiadványokat, itt tartottuk az előadásokat, itt gyüleseztünk, itt, ezen a halott helyen verekedett valamikor a szerb szociáldemokrácia a fennálló társadalmi renddel. Ez volt valamikor a belgrádi szocialisták meleg otthona, ide szeretettel, bizalommal özönlöttek valamikor az elvtársak. Valamikor, réges-régen. Ki tudja, hogy visszatér-e ide még valaha a régi, harcos szép élet?...

A megindultságtól remegő hangon beszélt Dragovics elvtárs és bevezetett a volt belgrádi szocialista napilapnak, a „Munkás Lap“-nak szerkesztőségi helyiségébe. A zöldposztós íróasztalok üresek, egy-két rozsdás olló, néhány füzet és pár szelet kéziratpapiros. A székek is üresek, persze, vastagon belepte őket a por, egy-két papirkosár félig még megtelve és a falon ott függ egymás mellett Marx, Bebel és Jaurès képe. Meglátszik a poros, fülledt szobákon, hogy vagy másfél év óta itt senki sem irt, itt régen nem szerkesztenek már, olyan szomorú, olyan sivár az egykori belgrádi pártsajtó szerkesztősége, mint amilyen csak egy megszűnt ujság redakciós helyisége lehet.

Átvezetnek az elvtársak a kiadóhivatalba: ugyanez a sivár kép, ha lehet, itt még nyomasztóbb az elhagyatottságnak a hangulata. Azután bemegyünk a könyvkereskedésbe. Ez volt talán még a legszomorubb. A könyvesállványok, a pult, a szekrények, a föld: mind roskadásig telve szocialista könyvekkel, folyóiratokkal, újságokkal, agitációs füzetekkel. A szocialista tudománynak megannyi szószólói, a szocialista igazságok megannyi harcosai hevernek itt némán, bebörtönözve, nem mehetnek ki a levegőre, nem harsoghatják bele a véres zürzavarba az igazság, a gondolat, az emberi méltóság szavát. Be vannak zárva börtönükbe a színes borítéku szocialista füzetek, a komoly, vaskos könyvek, a háboru kitörésének napján be kellett zárni a belgrádi szocialista könyvkereskedést. A legutolsó pártkiadvány, Kautskynak egy tanulmánya, az utolsó pirosfödélű füzet egész tömegében ott hever a könyvkereskedésben, ez már nem is került forgalomba és akik olvasták volna, azok elmentek a háboruba és azok, szegények, meghaltak mind már. És a könyvek ott szomorkodnak immár tizenöt hónap óta belgrádi börtönükben és hosszú némaságra van most kárhoztatva minden szájj...

A szerb szocialisták hősies békeharca

Belgrád, 1915 október ...

Milán Dragovics elvtársam egészen el volt érzékenyülve, amikor bevezetett engem a munkásotthon nagy gyűléstermébe. Szép, tágas, nagy helyiség a belgrádi munkásotthon diszterme, itt szokták tartani a nagyobb összejöveteleket, gyűléseket, bizalmiférfitanácskozásokat, előadásokat, munkásműkedvelői ünnepségeket. Ott áll a pódium, a szónoki emelvény, ott a kis színpad, gyászos némasággal ereszkedik le rá a színpadi függöny, a kárpit, ott sorakoznak a háttérben a székek, ott áll előttem a szerb proletariátus egész kihült otthona. Több, mint egy és egynegyed éve, hogy nem történt ebben a teremben semmi. Meghalt itt az élet, nyomasztó csend, minden csak a multról beszél, a néma pódiumról, a színpadról, a terem minden homályos sarkából csak az emlékek áradnak ki, a mult

beszédese, meleg emlékei, mert a jelen az vigasztalan, reménytelen, a halál dermedt csendje ül rajta. A terem falai üresek, kopárak, csak egyetlen fiatal, szép férfi festett mellképe függ a pódium fölött. Merengő, komor tekintettel borong a messzeségbe a fiatal férfiú szép feje. Dragovics elvtársam tompa, reszkető hangon mondja nekem:

— Látja, ez a mi felejtethetetlen Dimitriej Tucovics elvtársunk, őt is elvitte tőlünk ez a gonosz háború. Őt is, mint annyi, annyi derék, jó elvtársunkat.

Az elvtársak szeme könnybe lábbad, amíg hosszan elnézik Dimitriej Tucovics elvtárs képét. Dimitriej Tucovics a szerb munkásmozgalomnak egyik legkiválóbb és legismertebb vezető alakja volt és 1914 novemberében, mint szerb tartalékos tiszt, elesett a csatatéren. Elesett egy olyan ügy szolgálatában, amelytől lelke mélyén mindig távol állott, mert hiszen Tucovics elvtárs egyike volt a háború leghevesebb ellenzőinek. És mégis hősi halált kellett halnia a háboruban.

Érdekes, hogy a környékbeli elvtársak között valahogyan híre ment, hogy a régóta zárva tartott pártház ajtaját kinyitották és öreg szerb elvtársak egymásután osontak be utánunk a munkásotthonba, ahol

olyan régen nem lehettek és ahová pedig olyan nagyon szerettek valamikor menni. Lassanként összegyűlt vagy nyolc-kilenc belgrádi szociáldemokrata, csupa öreg harcos valamennyi és álmatagon, ábrándozva, multba révedő tekintettel szédelegtek a munkásotthon halott szobáiban. És megindult közöttünk a beszélgetés, a szerb elvtársak hol könnyezve, hol a harci tüztől csillogó tekintettel kezdtek beszélni arról, hogy a szerb szocialista munkásság mi mindent tett, hogy ezt a rémes háborút megakadályozza, hogy a szerb szociáldemokrata párt egy katonai rémuralom alatt nyögő országban mi mindent merészelt, milyen elszántan, milyen bátran küzdött a békéért. Erről nem igen tud semmit a világ, tehát kötelesség a szerb szocialistáknak a háboru ellen folytatott hősie harcából néhány mozzanatot — a szerb elvtársak elbeszélése alapján — itt megörökíteni, amint következik:

A szerb szocialisták természetesen kezdettől fogva a leghevesebben tiltakoztak Szerbia háborus kalandja ellen. Amikor azonban Szerbia — minden tiltakozása ellenére — háboruba keveredett a monarchiával, a szerb kormány, élén az akkor még nagyon népszerű és a szerb Bismarck-ként emlegetett Pasicsal, rendkívüli intézkedé-

seket léptetett életbe és vaskezekkel nyomott el minden hangot, amely a háboru ellen szólt. Katonai rémuralom lépett életbe Szerbiában a háboru legelső napján és sehol sem volt ez olyan fájdalmas, mint éppen Szerbiában, ahol teljes és ideális szabadsághoz szoktak hozzá az emberek. A mindenható Pasics egyik szemével állandóan Oroszország felé kacsintott és — mivel a háboru mindenütt orosz állapotokat teremt — elkobzott a háborus Szerbiában minden szabadságot. Szerbia ebben az időben még lángolt a harci kedvtől, a monarchia elleni háboru nagyon népszerű volt és ilyen körülmények között a háboru ellen küzdő szocialista párt a legnehezebb helyzetbe került. A mesterségesen táplált háborus közhangulat ellen és a vérrel írott rendelkezések ellen kellett küzdeniök a szerb elvtársaknak, akik mégsem adták fel a harcot és becsülettel, önfeláldozással álltak meg a szocialista elvek sziklaszilárd alapján. A mozgósítás legelején harctéri szolgálatokra szólították be a párt tagjainak nagyrésztét és minthogy az előző háborukban is rettenetes vérveszteség érte a szerb szociáldemokrata pártot, hihetetlenül elgyengült állapotban próbált a párt szembenézni az országban tobzódó vérszomjas örülettel. Akik Szerbiában oda-

haza maradtak — és bizony nagyon kevesen maradhattak otthon —, azok egytől-egyig megtették kötelességüket és megpróbálták a békéért küzdeni, azok helyett is, akiket a háboru elragadott soraikból. Az első hónapokban elképzelhetetlenül nehéz volt a helyzet. Akkoriban még háborus lázban égett az egész ország, a tagadhatatlanul nagykéességü Pasicsnak és az ő személyes szolgálatában álló polgári sajtónak sikerült felheccelni és megvadítani az embereket és a szerb szocialisták minden békékövetelő akcióját egyszerűen eltiporták. A munkások tüntető felvonulásait, tervbe vett és megkísérelt népgyűléseit rendőri és katonai erővel vérbefojtották, a háboru ellen „izgató“ röpiratokat elkobozták, a munkássajtót agyoncenzurálták, a munkásvezéreket — ha még nem lettek volna a fronton — gyorsan kiküldték a frontra, az „izgatókat“ bebörtönözték és nagyon sok szerb szocialistáról máig sem tudják, hogy mi történt velük. Történt pedig mindez az első, ópiumos időkben, a közvélemény tüntető helyeslése közben. A hangulat és a helyzet azonban hamarosan megváltozott.

Néhány keserves háborus hónap után Szerbiában is megindult a kijózanodás processzusa, egyre gyűlt a gyászruhás özvegyek és az apátlan árvák száma, a háboru

kezdt népszerűtlen lenni és a legvadabb
őrjöngők is kezdtek lehiggadni, kezdtek ki-
ábrándulni és titokban már reménykedve
néztek a szocialisták felé: hátha csinálnak
valamit, hátha közelebb tudják hozni az
áhitott békét. Hanem ekkor már a fronton
volt, sőt jórészt el is esett a fronton a szerb
szociáldemokrata munkásság legnagyobb
része és komoly, hatásos akciókra már na-
gyon gyenge volt a párt. A harcot azonban
nem adta fel a párt. A skupstinában a szo-
cialista párt két képviselője: Dragisa Lap-
csevics és Trisa Kaclerovics elvtársak kö-
vetelték folyton, hogy a kormány ne törőd-
jék többé Oroszország érdekeivel, hanem
kizárólag Szerbia érdekeit tartván szem
előtt, kezdjen béketárgyalásokat a mon-
archiával addig, amig tisztességes békét
köthet. A szocialista képviselők békét sür-
gető felszólalása a parlamentben viharos
tiltakozást váltott ki és nem egyszer han-
gos botrány tört ki Lapcsevics és Kaclero-
vics elvtársak körül, akik azonban nem en-
gedték magukat terrorizálni.

A szerb szocialista napilap, a Radnicke
Novine (Munkás-Ujság), amely békében
Belgrádban jelenik meg, a háboru kitörése-
kor Nisbe tette át szerkesztőségét és azóta
Lapcsevics elvtárs felelős szerkesztésében
ott jelenik meg naponként. A cenzura ál-

landóan üldözte és gyötörte a szerb párt-
ujtságot, amely állandóan fehér foltokkal
volt kénytelen megjelenni. Akárhányszor
olyan sokat törölt a cenzura a lapból, hogy
több volt benne a fehér folt, mint a szöveg.
A nisi Munkás-Ujság azonban — nem so-
kat törődve a cenzura okvetetlenkedésével
— továbbra is rendületlenül folytatta béke-
akcióját, hevesen támadta Pasics minisz-
terelnököt és azokat, akik a szerb népet
vágóhidra hajtják és követelte a békét.
Belgrádban és egész Szerbiában most már
sóváran várták és mohón olvasták a nisi
szocialista ujság kemény igazságait és bé-
két sürgető cikkeit nemcsak az elvtársak,
hanem a polgári közönség is. Mint oázisé
a nagy sivatagban, olyan volt a szocialista
sajtó szerepe Szerbiában, ahol, a háborura
usztító, tűzokádó polgári sajtó immár ha-
tástalan frázisai után, jól esett megeny-
hülni, megpihenni az igazság és a józanság
irott szavainál; hiszen titokban, a lelke
mélyén, Szerbiában mindenki azt kívánta
már, amit a szocialista lap hangos szóval
mert követelni: a békét.

Pasics kezdte észrevenni, hogy a cen-
zura minden ébersége és szigorúsága mel-
lett is megtalálja a szocialista sajtó a mód-
ját annak, hogy megírja az igazságnak
legalább egy csekély hányadát és a Mun-

kás-Ujságnak sokkal nagyobb hatása van az ország közönségére, semmint az kíváncsatos volna. Ezt az egyre erősödő hatást úgy próbálta Pasics sajtója ellensúlyozni, hogy komoly képpel és felháborodott hangon megírták a Munkás-Ujságról azt, amit maguk is tudtak, hogy hazugság, hogy tudniillik a szocialista lap hazaáruló politikát üz, mert német, magyar és osztrák pénzen megvásárolták. Az egész szerb polgári sajtó tele szájjal üvöltötte ezt a rágalmat és követelte, hogy a kormány teljes szigorral járjon el a „hazaáruló“ ujsággal szemben. A szerb Munkás-Ujság természetesen nem maradt adós a válasszal, érélyes hangon utasította vissza a valóban lefizetett kormánylapok szemtelen hazudozását, egyuttal figyelmeztette az ország közönségét arra, hogy a polgári sajtó kormányparancsra indította meg az egyetlen igazmondó ujság ellen a hajsztát és az egész rágalmi hadjárat csak elő akarja készíteni a szerb közvéleményt arra, hogy egy szép napon a szocialista napilapot beszüntessék.

A szerb szocialista lapnak nem kellett sokáig várakoznia a beszüntetésre. Amikor ugyanis megkezdődtek a nagy orosz vere-ségek, a szerb közhangulat fokozott mértékben kezdte elárulni békehajlamait. Ezt a hangulatot a szocialisták arra használ-

ták fel, hogy még az eddiginél is nagyobb hevedséggel követeljük a békét. Ezekben az időkben történt az, hogy Lapcevics elvtárs felállt a skupstinában és hatalmas beszédben támadta a Pasics-kormányt, amely lelkiismeretlen és bűnös módon idegen érdekekért kiirtja az egész vitéz szerb népet, tönkreteszi és előbb-utóbb Belgium sorsára juttatja egész Szerbiát. Mennydörgő hangon követelte Lapcevics elvtárs, hogy a szerb kormány sürgősen és haladéknélkül indítsa meg a béketárgyalásokat Ausztria-Magyarországgal, még mielőtt késő volna, még mielőtt mindennek vége volna. Pasics pártja, persze, tombolt dühében és válogatott sértésekkel árasztotta el Lapcevics elvtársat, de a beszéd mégis elhangzott és a szerb képviselőknek egy nagyon jelentékeny részére mély hatást tett.

A polgári sajtó, természetesen, elsikkasztotta Lapcevics elvtárs szenzációs beszédét, de a nisi Munkás-Ujság egész terjedelmében közölte azt és a lap maga is éles-hangu vezércikkben követelte a rögtöni békekötést, mert különben elpusztul az egész szerb nép és elvész Szerbia. Pasics ökölbesorított keze ekkor lesujtott a szerb munkásság egyetlen ujságjára. A kormány betiltotta a Munkás-Ujság megjelenését azzal az indokolással — amit lapjai csa-

holtak volt —, hogy hazaáruló politikát üz és eladta magát a németeknek, magyaroknak és osztrákoknak. Ez vagy két és fél hónappal ezelőtt történt. A skupstina legközelebbi ülésén Lapcsevics és Kaclerovics elvtársak külön-külön meginterpellálták a kormányt a Munkás-Ujság beszüntetése miatt. Az interpellációra nem kaptak választ és a Munkás-Ujság többé nem jelenhetett meg, a szerb munkásság teljesen sajtó nélkül maradt.

Egy hosszú hónapig nem volt Szerbiában lapjuk a szocialistáknak és ez a hónap nagyon keserves volt. Az utolsó időben már az ujság volt az egyetlen összekötő kapocs a szerb proletárok között és amig nem volt lap — egy hosszú-hosszu hónapig —, nagyon elhagyatottak, nagyon magukra maradtak és egymástól messze, messze levők voltak a szerb munkások, nem volt, aki biztassa, bátorítsa, vigasztalja őket, nem volt, aki a lelket tartsa bennük a véres sivatagban. Hanem Lapcsevics elvtárs nem nyugodott és Kaclerovics elvtárssal karöltve, állandó, éles támadásokat intézett a parlamentben Pasics ellen és követelte, hogy a szocialista napilap megjelenését ismét engedélyezzék. Pasics makacszkodott és Lapcsevics végül is hivatalában személyesen kereste fel a

szerb miniszterelnököt, akit nagyon komolyan felszólított, hogy ha nem akarja a még élő szerb munkásokat végső eszközök igénybevételére kényszeríteni, akkor engedélyezze végre a Munkás-Ujság megjelenését. Pasics kijelentette Lapcsevics elvtársnak, hogy a korona és a kormány megingathatatlan elhatározása az, hogy a Munkás-Ujság többé nem jelenhetik meg. Legfeljebb arról lehet szó, hogy új címen jelenjék meg a lap és ne írjon a régi éles hangon a szerb kormány ellen, illetőleg ne izgasson a háboru ellen.

Még azt is kikötötte Pasics, hogy Lapcsevics nem lehet többé a lap felelős szerkesztője, mert őt védi a képviselői immunitás és minthogy a skupstina — egy emlékezetes precedens szerint — nem hajlandó őt kiadni, ha bíróság elé akarják állítani, olyan embernek kell felelnie a lap szerkesztéseért, akit nem kell előbb kikérni a skupstinától, ha a kormány bíróság elé akarja állítani; szóval, akivel könnyebben el lehet bántani, aki nem képviselő. Lapcsevics kijelentette, hogy a lap címének megváltoztatásába belemegy, a szerkesztésről is lemond, mivelhogy igazán nem fontos az, hogy kinek a neve szerepel a lapon, ellenben az ujság hangjára és irányára nézve nem tesz semmi ígéretet, mert hiszen

az új lap is a szociáldemokrata párt lapja lesz és — ha új címen és más szerkesztő felelőssége mellett is — a szocialista igazságoknak és a becsületes szocialista törekvéseknek lesz a szószólója. Pasics és Lapcsevics tárgyalása végre eredményre vezetett. Egyhónapi szünetelés után újra megjelent Nisben a szocialisták napilapja, de most már nem Munkás-Ujság, hanem „Jövendő“ volt a címe és nem Lapcsevics, hanem egy másik elvtárs a lap felelős szerkesztője.

Egyébként azonban a Jövendő tökéletes folytatása a Munkás-Ujságnak és másfél hónap óta, amióta megjelenik, a leghevesebben sürgeti a békekötést. A cenzura természetesen éppen úgy üldözi és gyötri az új szerb szocialista napilapot, mint a régit és az elvtársak Szerbiában el vannak rá készülve, hogy a Jövendőt is hamarosan be fogja tiltani a kormány. Egyelőre él a lap és félelmet nem ismerő elszántsággal harcol a háborús őrület ellen és követeli a békét.

*

Ez is körülbelül két és fél hónappal ezelőtt történt, pár nappal előbb, hogy a „Munkás-Ujság“-ot betiltotta a kormány. Szerbia és Bulgária között ekkor már na-

gyon kiélesedett a helyzet és minden jel arra vallott, hogy a két ország között hamarosan háborúra kerül a sor. A szerb szocialisták nemcsak a monarchiával akartak békét kötni, hanem békében akartak élni — nagyon természetesen — Bulgáriával is. Az is egészen magától értetődik, hogy a bolgár szocialisták is ellenezték a Szerbiával — vagy bárkivel — való háboruba keveredést és a két ország szocialistái között testvéri közeledés történt. És jellemző és érdemes a leszögezésre az a körülmény is, hogy amíg a bolgár kormány a legliberálisabb módon módot és teret engedett ennek a történelmi közeledésnek, addig a szerb kormány a legbrutálisabb módon állott útjába a bolgár-szerb szocialista barátkozásnak. Ami annál kevésbé érthető, mert hiszen ekkor már régen Szerbia volt bajban és minden emberi józanság szerint örömmel kellett volna üdvözölni és forszirozni bolgár oldalról jövő bárminemű közeledést. Ámde Pasicsot, ugylátszik, teljesen elhagyta a józansága.

A szerb és bolgár szociáldemokrata pártok ugyanis egy közös napra béke-népgyűlést hirdettek Nisben és Szófiában. A népgyűléseken kölcsönösen képviseltették magukat a szerb és bolgár szocialista pártok szónokokkal és küldöttekkel. A gyűléseken

— Nisben és Szófiában egyidőben — azt akarták kimondani és közös proklamációba foglalni, hogy a szerb és bolgár szocialisták testvéreknek érzik magukat és tiltakoznak az egymás ellen indítani szándékolt háboru és általában minden háboru ellen. Pasics azonban ekkor már háborus kalandba akarhatott keveredni Bulgáriával is, legalább erre vall az, ami a nevezetes népgyűlés napján Nisben történt. Nisben az történt, hogy az „Európa“ szállóba a gyűlés színhelyén igen nagy tömeg munkásság jelent meg Szerbia minden részéből, még sebesült szocialista katonák is voltak a nagy teremben. Megjelent a bolgár szociáldemokrata párt többtagu küldöttsége, élükön Georgie Dimitrov elvtárs bolgár képviselővel, a bolgár szakszervezeti tanács titkárával, aki a népgyűlés főszónoka lett volna. Azonban a testvéri közeledésnek durván útjába állt a szerb kormány, a békegyűlést nem lehetett megtartani, mert éppen a népgyűlés megnyitásának pillanatában megjelentek a nisi „Európa“ szállóban Pasics rendőrei és zsandárai és a gyűlést föloszlatták, szétverték, a testvéri békejobbot nyújtó bolgár küldötteket kikergették, visszakergették Szófiába. Georgie Dimitrov elvtárs nem mondhatta el békeszózatát, a közös békeprokla-

mációt nem olvashatta föl és nem emelheték határozattá. Ez történt Nisben.

Ezzel szemben mi történt ugyanebben az időben Szófiában? Szófiában — a bolgár kormány okos előzékenysége folytán — megtarthatták nagyszámu résztvevőkkel, hatalmas érdeklődés mellett a népgyűlést, amelyen igen sok szerb küldött jelent meg Lapcsevics elvtárs vezetésével. Lapcsevics elvtárs gyönyörű beszédben kelt sikra a két ország szocialistáinak testvéries együttérzése és együttműködése mellett és lángoló szavakkal tiltakozott az ellen, hogy Szerbiát a politikai kalandorok még Bulgáriával is háboruba sodorják. Az egész világ boldogságát és üdvét meghozó békéért esengett Lapcsevics elvtárs szívhöz szóló, lángoló szavakkal. A népgyűlés közönsége mámoros lelkesedéssel fogadta el és emelte határozattá a közös békemánifesztumot, amelyet közösen irt alá a szerb és a bolgár szocialista párt és amely azután megjelent a szerb és bolgár szocialista lapokban. Egy ilyen felejthetetlen, történelmi nevezetességű közös gyűlésük volt Szófiában a szerb és bolgár szocialistáknak a testvériség nevében.

*

Körülbelül ez a lényege annak, amit a szerb elvtársak ott, a belgrádi Munkásott-

hon kihült és sivár nagytermében elbeszéltek nekem. Lassanként egészen besötétedett és a harctéren elesett Tucovics elvtárs képe borongó tekintettel nézett le ránk a falról. Percekig nem szóltunk semmit, nyomasztó csend nehezült fojtogatóan a torkomra, a mellemre, valami egészen tragikus, fájdalmas csend mélyült ki körülöttünk; a szobára boruló sűrű esthomályban úgy tetszett nekem, mintha minden elvtárs szemében könny csillanna meg. Csendesen megszólalt azután tompa, elfogódott hangon Milan Dragovics elvtárs:

— Láthatja, elvtárs, hogy ezeknek a falaknak nincsen okuk a szégyenkezésre. Mink megtettük, amit lehetett, mink mindent megpróbáltunk. Mink nem vagyunk az oka semminek, csak hát nem volt elég erőnk...

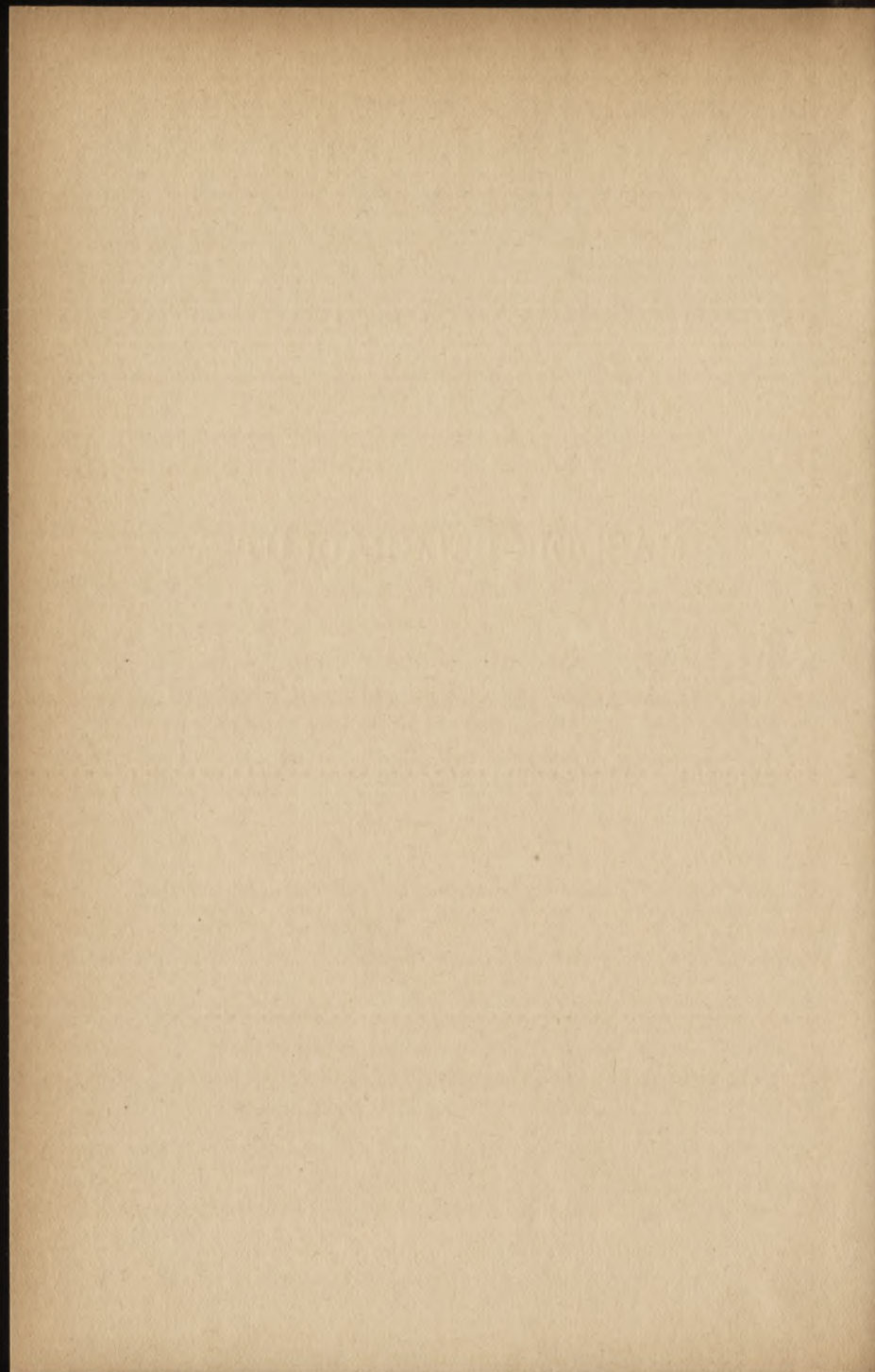
Azután — nagyot sóhajtva — ezt mondotta Dragovics elvtársam:

— Ki tudja, mikor tér vissza ebbe a házba a régi szép élet? Ki tudja, visszatér-e valaha?

— Ki tudja? — mondtam én is valami soha nem érzett meghatottsággal.

Azután elbucsúztam Milan Dragovicstól és a többi szerb elvtárstól. És elindultam az ő tragikus otthonukból. A lelkem mélyéig megrendülve...

A MÁSODIK BELGRÁDI ÚT

Látogatás Lapcsevics Dragisánál

Belgrád, 1916 május hó.

Először akkor jártam Belgrádban, amikor a szövetséges hadseregek csapatai a várost elfoglalták. Ugyszólván a hódító seregek nyomában értem be a szerb fővárosba, ahol természetesen minden résztvevő érdeklődésemmel a szerb elvtársak felé fordultam, őket kerestem, kutattam a még lőporfüstös városban. Hogy meg is találtam őket, arról tanuskodott az a néhány közlemény, amit akkoriban irtam a *Népszavában* a szerb szocialistákról. Azóta hosszú hónapok teltek el és a meghódított Belgrádban a szocialisták körül is sok minden megváltozott. És hogy az utam ismét Belgrádba vitt, újra megkerestem és megtaláltam a szerb elvtársakat, napokon keresztül együtt éltem velük és ime, most megírom a szerb szocialistákról irt cikkeim — folytatását. Ezek nélkül a

most következő mozzanatok nélkül nem volna teljes az a kép, amelyet a szerb szocialistáknak az Internacionalehoz való megrendíthetetlen hűségességükről megfesteni az igazsággal és a történelemmel szemben — tartozó kötelesség. A szerb szocialista párt — szocialista hitvallásának megfelelően — erélyes ellenzője volt a háborúnak és ezt az állásfoglalását összetörve, szétmorzsolva, minden életerejétől megfosztva, még ma is föntartja. Ennek a becsületes szocialista magatartásnak sok értékes és megható dokumentumát hoztam el magammal Belgrádból.

A Pasics-kormány ellen és általában a háborus örület ellen a szerb szocialisták harcát Lapcsevics Dragisa vezette, aki, mint a párt képviselője a skupstinában, a legélesebb támadásokat intézte a háborus párt ellen. Lapcsevics Belgrád eleste idején nem volt a szerb fővárosban, ő akkorig Nisben tartózkodott, majd később Jagodinába tért és innen azután Belgrád eleste után pár héttel visszajött a szerbek egykori fővárosába és azóta Belgrádban él. Lapcsevics, aki ötvenhatéves szép szál férfiú, hosszú szakállal és körhajjal, azonkívül, hogy képviselő, felelős szerkesztője a szerb szocialista napilapnak is. Ez a lap, persze, most nem jelenik meg, a képviselői

fizetését sem kapja Lapcsevics, vagyona pedig természetesen nincs, tehát az öszülő munkásvezérnek, a szerb skupstina tagjának új pályára kellett lépnie, hogy saját magán kívül héttagu családját valahogyan eltarthassa. Lapcsevics elvtárs tehát a Milos Veliki-ulica 91. számú házban úgynevezett „csemegeüzletet“ rendezett be magának. Elmentem a Milos Veliki-ulicába, megnéztem Lapcsevics elvtárs „csemegeboltját“. Az üzlet ajtaja és a kirakatot övező falak — a párt színének megfelelően — vörösre festve. A vörös boltajtó felett a cégtábla: „Delikatesna Radnja D. Lapcsevics“.

„Csemege“ alatt nem kell inyeneknek való raffinált élvezeti cikkekre gondolni ez esetben, a szerb szocialista párt vezérének „delikatesna üzletében“ tojást és egyéb egészen primitív élelmiszert árúsítanak olyan tömegben, amely Lapcsevics elvtárs üzleti „tőkéjének“ megfelel. Ami azt jelenti, hogy a legtöbb fiók, bizony, üres a csemegeboltban és Lapcsevics elvtárs, aki maga szolgálja ki a vevőit, csak mérsékelten elégítheti ki a keresletet, ami elég nagy nála, lévén az ő boltja a legolcsóbb „csemegeüzlet“ egész Belgrádban. Ilyen körülmények között a Milos Veliki-ulicai üzletből csak nagyon nehezen kerül ki a

legszükségesebb, amiből Lapcsevics elvtárs nagy családjával eltengődhet. Szóval, a „német és osztrák-magyar ügynök“-nek — ahogy Lapcsevics elvtársat Pasicsék gyűlölködő elvakultságukban nevezték — nincsen éppen valami nagyuri módja az osztrák-magyar uralom alatt.

Felkerestem Lapcsevics elvtársat a Vise-gradska-ulica 7. szám alatti házban levő lakásán. Amikor az udvarba érve, Lapcsevics elvtárs lakása után kérdezősködtem, egy négyesztendős göndörfürtű szép kis fiu — később tudtam meg, hogy Lapcsevics legkisebb gyermeke — idegenkedve nézett rám és szerbül felkiáltott az első emeleten levő lakásuk felé:

— Apám, egy „svába“ jön! ...

A kis Lapcsevics ellenséges magatartása nem riasztott vissza és „svába“ létemre bemerészkedtem Lapcsevics elvtárs lakásába. Lapcsevics elvtárs nagy örömmel fogadott és meghatottan szorongatva a kezemet, ezeket a szavakat mondotta:

— Igazán nagyon jól esik nekem, hogy a magyar elvtársak gondolnak ránk. Köszönöm ezt a testvéri érdeklődést.

Nagyon sokáig beszélgettem Lapcsevics elvtárrsal. Amikor ismételten kértem, hogy a jelen és a jövő nagy kérdéseiről nyilatkozzék előttem a magyar szocialisták

számára, kérésemet mindig elhárította és így szólt:

— Sajnos, nem vagyok abban a helyzetben, hogy bármiféle nyilatkozatot tehessek. Jelenlegi helyzetem semmiképen sem engedi meg az őszinte nyilatkozattételt. Utóvégre magam is „okkupálva” vagyok. Egyébiránt csak a szerb szociáldemokrata párt felhatalmazásával tehetnék kijelentéseket és — mondotta fájdalomtól reszkető hangon — hol van most a párt? Amit a szerb kormány ellen, Pasics ellen, a háborus uszítók és őrvongók ellen tettem, azt mind a párt parancsolta nekem. A párt, amelynek lelkes, meggyőződéses és mindenre elszánt szolgája vagyok. Mi nem akartunk háborút és teljes erőnkéből küzdöttünk ellene. Az események fájdalmasan és tragikusan igazoltak minket...

Percekig révetegen nézett maga elé Lapcsevics elvtárs és azután így folytatta:

— Ugyan mi mondanivalóm is lehetne most nekem? És ki figyelne, ki hallgatna most a mi szavunkra? És micsoda jelentősége lehetne egy megsemmisített ország szocialista hangjának? Mi már elvesztettük a szólás jogát. Hanem beszéljenek, helyettünk is beszéljenek a még nem okkupált országok szocialista pártjai, hallassák a szavukat a harcban álló népek szocialis-

tái, azok az elvtársak szóljanak hangosan és messzehallhatóan, akiknek még van szavuk, akikre még hallgatnak. Miránk, szerb szocialistákra már nem hallgat senki.

Majd így folytatta Lapcsevics elvtárs:

— Nagy örömmel hallottam, hogy a magyar szocialisták és lapjuk, a *Népszava* megmaradtak a szocialista elvek és eszmék alapján. Szenvedéseim közepette, nagy elhagyatottságomban jól esett nekem és az ittmaradt elvtársaknak, hogy a *Népszava* a testvéri megértés és a szeretet hangján irt a szerb szociáldemokrata párt háborúellenes küzdelméről. A megpróbáltatások szomorú napjaiban hálás szívvel fogadtuk ezt az igazságos és szocialista szívtől sugallt elégtételadást. A magyar elvtársakra egyébként is sok meleg rokonérzéssel gondolok, amióta 1911-ben Kaclerovics elvtársammal együtt a budapesti nemzetközi értekezleten résztvettem. A legjobb emlékeket ápolom azóta a magyar elvtársakról.

Később ezeket mondta Lapcsevics elvtárs:

— A szerb skupstina tagjai 1915. év október 14-én ültek össze tanácskozásra legutoljára Nisben. Százhatvanhat képviselő közül mindössze negyvenen jelentünk meg. Minthogy azonban ez nem volt rendes ülés, hanem titkos konferencia, én nem akartam

benne résztvenni és eltávoztam a képviselők közül. Többet nem láttam őket. November 5-én már a bolgárok voltak Nisben, én hazavergődtem Belgrádba, azóta ülök a kis boltomban, vigyázok a családomra és eszem ágában sincs Belgrádból kimozdulni. Itt akarok élni, mint egy másik polgár és részt kérek magamnak minden megpróbáltatásból, amely egy leigázott ország alattvalójának kijár. Szabadságról csak álmodozni lehet, mert hiszen, amíg kapitalizmus van, addig igazi szabadság sehol sincsen; csak az álmok világában. Hát álmodozom...

A beszélgetés további során a hágai nemzetközi Irodára és az internacionalizmus jövőjére terelődött a szó. Itt a következőket mondotta Lapcevic elvtárs:

— A hágai nemzetközi szocialista Iroda magatartása itt nagyon jó benyomást tett. A magyar párt küldötteinek, Garami és Buchinger elvtársaknak hágai szerepléséről a legjobbakat hallottam. Ugy viselkedtek, ahogy meggyőződéses, igazi szocialistákhoz illik. Ugy hallom — amennyire már én egyáltalán hallok itt valamit —, hogy megint készül Hágában szocialista értekezlet. Mi, szerb szocialisták, fájdalom, nem mehetünk el erre az értekezletre. Remélem, a magyar szocialisták megint ott lesznek és

remélem, hogy mindenki ott lesz, aki ott lehet. Én rendületlenül bizom az Internacionale jövőjében. Sőt, semmiben sem bizom, csak ebben bizom. Mi is lenne az emberből ezekben a nehéz és gyászos időkben, ha ez az egyetlen egy hite is összetört volna, ha ebbe a reménységébe sem kapaszkodhatnék. Akkor lehetne-e ezeket az időket átélni? Igenis fel fog támadni az Internacionale, mert fel kell támadnia! Minden jó szocialistának kötelessége küzdenie azért, hogy ez a feltámadás mihamarább megtörténjék és megváltsa a vérző emberiséget szörnyű szenvedéseitől. Ezt üzenem a magyar elvtársaknak.

Mit tehetnék én mást, mint hogy Lapcsevics elvtárs üzenetét meghatottan, a testvéri együttérzés megindult hangján továbbbitom.

A szerb szocialisták utolsó békememoranduma

Belgrád, 1916 május hó.

A szerb szocialisták az utolsó pillanatig föntartották háboruellenes magatartásukat. A „Munkás-Ujság“, amely később a kormány betiltó rendelkezése folytán „Jövőendő“ címmel volt kénytelen megjelenni, a cenzura minden nyomorgatása ellenére is megtalálta a módját annak, hogy a háboru ellen hangulatot csináljon és a szocialista lap szava eljutott a lövészárkokba is. A szerb pártlap nisi szerkesztőségi helyisége találkozóhelye volt a lövészárkokból visszatérő és a lövészárkok felé induló szocialista katonáknak. A lövészárkokból hazafelé igyekvő sebesült és beteg szerb elvtársak, akiknek utja Nisen vezetett át, szeretettel keresték föl az ő pártlapjuk szerkesztőségi helyiségét, ahol őszintén elmondották azt, ami a szívéükön fekszik. A rettenetes járványok idején, amikor seregestől érkeztek vissza a

harctérről a beteg katonák, állandóan zsúfolva voltak a szerb szocialista lap szerkesztőségi szobái és nap-nap után megfordultak ott katona-elvtársak, akikben már lappangott a kiütéses tifusz és valóságos csoda, hogy Popovics Dusán elvtárs, a pártlap szerkesztője, aki minden katonalátogatóval érintkezett és Lapcevic Dragisa elvtárs, aki szintén sokat tartózkodott a szerkesztőségi helyiségben, nem lettek áldozatai a dühöngő járványnak. A párt egyik vezetője, Kaclerovics Trisa, aki a szerb skupstinának is tagja, megkapta a kiütéses tifuszt, de hatalmas szervezete legyőzte a kórt.

Belgrád elestét követő időkben Szerbia belsejében egyre nagyobb lett a pánik. Nisben mindenki elvesztette a fejét és jellemző az általános zavarra, hogy az a vonat, amelyen Pasics, a szerb kormány és a hadvezetőség tagjaival menekült, olyan irányba indult el, ahol már a bolgárok álltak és ha idejében meg nem állítják és más irányba nem dirigálják a vonatot, akkor a szerb kormány az egész vezérkarral együtt fogságba kerül.

A nisi szocialista napilap utolsó száma néhány nappal azelőtt jelent meg, hogy a bolgárok a várost elfoglalták. Ekkor már minden veszve volt és Nisben tetőpontra hágott a kétségbeesett fejvesztettség. A szo-

cialista ujság utolsó számának fájdalmas hangu vezércikke arról elmélkedett, hogy Szerbia most megsemmisült, de nem kell elveszíteni a bizodalmat és a reményt, mert Szerbiát és a szerb népet a szocializmus föl fogja szabadítani. Éljen a szocializmus! A nisi szocialista ujság tehát még a katasztrófa pillanatában is megőrizte az eszmékhez való rendithetetlen hűségességét és megtalálta a fájdalmas helyzetnek megfelelő legigazabb hangot. Ez volt a szerb szocialisták utolsó hangja, ez volt az utolsó életjel, amelyet a párt magáról adott. Azután jöttek a bolgárok és a tragikus események elsöpörték a szocialista lapot, elsodorták az egész pártot, az elvtársak elszédtek, elmerültek a véres zürzavarban. Lapcsevics és Popovics elvtársak, akik a pártlapot az utolsó pillanatig irták, elvergődtek valahogy Belgrádba és ma is itt élnek.

Kaclerovics Trisa képviselő elvtárs nyomtalanul eltűnt a nagy összeomlás idején és hónapokig nem érkezett róla semmi hír. Hónapok multán a „Belgrader Nachrichten“ című belgrádi napilapban végre megjelent egy hirdetés, amelyben Kaclerovics jelenti az elvtársaknak, hogy ő Svájcban, Genfben él és kéri, hogy küldjenek számára valami uton fölvilágosítást Szerbiában maradt családjáról. A „Belgrader

Nachrichten“ útján válaszoltak az elvtársak Kaclerovicsnak, akiről azóta megint nem érkezett hír. Most, néhány nap előtt, pontosan május hó 15-én, végre Lapsevics elvtárs belgrádi címére Bernből május 8-iki dátummal hosszú levél érkezett Kacleroviestől. A levél, amely hivatkozik korábban irt levelekre, amelyek azonban nem érkeztek meg Lapsevicshez, különböző természetű magándolgokon kívül említést tesz egy igen nevezetes történelmi okmányról, amelyről idáig semmit sem tudtunk és amely noha következménye és így jelentősége már nem volt, minket, szocialistákat, mint a szocialista eszmékhez való hűség ragaszkodás ékesen szóló dokumentuma, fölöttébb érdekel. Kaclerovics elvtárs Lapsevicshez intézett levelében nevezetesen arra utal, hogy ő az utolsó pillanatban, az ugynevezett tizenkettedik óra után is memorandumban szólitotta föl a szerb kormányt a szocialista párt nevében a rögtöni békekötésre.

Kaclerovics elvtárs levelének idevonatkozó része szószerinti fordításban így hangzik:

Bern, Népház, 1916 május 8.

Már korábban küldtem önnek értesítő memorandumomról, amelyet a párt nevében a múltévi december hó 5-én Skutariban a kormányhoz intéztem és amelyben a kormánytól

azt követeltem, hogy a békét rögtön kössék meg. Ez a memorandum természetesen nem tetszett a szerb hivatalos köröknek, műhazafiaknak és sovinsztáknak, akik élesen támadtak engem és újólág, ismételten kijelentették, hogy mi ügynökei vagyunk a németeknek, magyaroknak és osztrákoknak. A józanitéletű képviselőknél azonban ez a békememorandum helyeslésre talált.

Eddig szól Kaclerovics elvtárs levelének ez a része. A levélből megállapítható tehát, hogy Kaclerovics, mint a párt országgyűlési képviselője, mindvégig teljesítette kötelességét és a múltévi december hó 5-én a már akkor menekülő szerb kormányt Skutariban is felszólította írásos memorandumában az azonnal való békekötésre. A vérszomjas szerb hazafiak, élükön Pasics miniszterelnökkel, még ekkor sem tértek eszükre és a „hazaárulás“ öreg és hatástalan rágalomával feleltek a szocialista képviselő békét követelő felszólítására. Kaclerovics leveléből megállapítható az is, hogy az ő békememorandumának ekkor már a polgári pártok józanabb képviselői között is akadtak helyeslői. Amikor Lapcevics elvtársat megkérdeztem, hogy mi a véleménye Kaclerovics békememorandumáról, Lapcevics ezt felelte:

— Természetesen helyeslem. Amit Kaclerovics tett, az logikus következménye,

illetőleg folyománya volt a szerb szociáldemokrata párt korábbi és az egész háború alatt tanúsított magatartásának. Mást nem is tehetett.

Ezt az adatot is fel kellett jegyezni, a szerb szocialisták háboruellenes küzdelmének krónikáját irván.

Dimitrij Tucovics

Belgrád, 1916 május.

Akinek a nevét e néhány sor írás címéül odairtam, az a szerb szociáldemokrata mozgalom lelke és reménysége, irányítója és büszkesége volt, amíg élt, mert már nem él, meghalt a háboruban, amelyet forradalmi lelke egész nemes hevével gyűlölt, meghalt egészen fiatalon, pedig értékes életével sokkal, sokkal többet tudott volna használni a népnek — amelyet mindvégig szeretettel, hűséggel szolgált —, mint korai vértanúhalálával. Tucovics Dimitrij nevét rajongva és könnyes szemmel emlegetik a szerb elvtársak. Minden nagy csapás és megsemmisítő veszteség között is, amely a szerb szociáldemokráciát érte, a legsúlyosabb gyász Tucovics elvtárs halálával szakadt rá a szerb pártra. Amiket itt sebtiben följegyzek Tucovics Dimitrijről, azt a Belgrádban tengődő szerb elvtársak beszélték el nekem, akik valamennyien azt hangoz-

tatják csüggedten és sirásba csukló hangon, hogy egyszerűen lehetetlenség felmérni azt a nagy veszteséget, amely őket Tucovics halálával érte. Még az általános nagy gyászban is különösen mélységes gyász illeti meg Tucovics elvtárs elestét.

Dimitrij Tucovics 1881-ben született az Uzice közelében levő Gostilje faluban. Apja pap volt, egy régi szerb papdinasztiának utolsó papja, akire jellemző, hogy — pap létére — a legnagyobb megértéssel és rokonszértséggel viseltetett fiának, az ifju Tucovicsnak szocialista villágnézete iránt. Ezzel szemben Tucovics két testvérbátyja a szerb hadsereg szolgálatába lépett és mint aktiv tisztek — az egyik alezredesi, a másik őrnagyi rangban — vesznek részt a jelenlegi háboruban és érdekes, hogy mindketten a politizáló, háboruspárti katonatisztek csoportjához tartoznak. Tucovics Dimitrij, már mint egészen fiatal joghallgató, a belgrádi egyetem növendéke, a legnagyobb mértékben tevékeny részt vett a fiatal szerb munkásmozgalomban. Jogi tanulmányainak befejezése után pedig teljesen a szociáldemokrata párt embere lett, minden erejét, minden munkabírását egészen a párt szolgálatába állította.

Tucovics első nevezetesebb szereplése még 1903 márciusban volt. 1903 márciusá-

ban ugyanis az akkor még 22 éves Tucovics egy Jovanovics nevű barátjával együtt nagyarányu tüntetést rendezett Sándor szerb király önkényuralma ellen és az ellen az államcsiny ellen, amelyet Sándor király követett el. A hatalmas tüntetésben munkások és diákok vettek részt és a demonstráció heves utcai harcokká fejlődött. Rendőrség és katonaság többszörös attakot intézett a tüntetők ellen, akik elszánt ellentállást fejtettek ki és a tüntető tömeg élén bátran és félelmet, meghátrálást nem ismerve, ott küzdött és verekedett a brutális erőszak ellen Tucovics elvtárs. Számos halottja és sebesültje volt ennek a nevezetes márciusi abszolutizmusellenes demonstrációnak és igazán a legnagyobb véletlenség, hogy Tucovics, aki nemcsak rendezte, hanem valósággal vezette is a tüntetést, nem maradt holtan a szerb köveken. Tucovics életben maradt, ellenben a szerb király bosszuja elől száműzetésbe kellett mennie. Ez az emlékezetes véres tüntetés azonban végeredményében halálos csapást mért az uralkodói abszolutizmusra és a régi, rothadt uralkodórendszer erkölcsi összeomlásához vezetett. Tucovics elvtárs csak Sándor király és Draga királyné megölése után térhetett vissza száműzetéséből Szerbiába.

Visszatérte után Tucovics lett a szerb szociáldemokrata párt lelke és sokra hivatott vezére. A fiatal szerb mozgalom minden eredménye és minden sikere az ő nevével és az ő sokoldalú tevékenységével forrott össze. A szakszervezetekben, a pártban, a sajtóban való fáradhatatlan propagandájával életre hívta és megalapozta az erős marxista alapon való modern szociáldemokrata mozgalmat Szerbiában. Állandóan lázasan tanult és káprázatos tudásával és ragyogó képességeivel a fiatal Tucovics irányítója volt az egész szerb mozgalomnak, mindenki más csak az ő munkatársa volt, a kezdeményező a legkisebb és a legnagyobb dolgokban mindig csak ő volt. A legnagyszerűbb szervező, kiváló taktikus, briliáns ujságíró, elsőrangú szónok, ellenállhatatlan agitátor volt és mindezeket a kvalitásait a párt és csakis a párt szolgálatába állította. A legutolsó öt évben, minden egyéb fáradhatatlan pártmunkássága közben is, a legtöbb előszeretettel a szerb szocialista tudományos folyóiratnak, *A Harc*-nak, szerkesztésével foglalkozott. Ez a szocialista folyóirat a legnagyobb mértékben magán viselte Tucovics erős egyéniségének bélyegét és mindenki számára érthetően és őszintén világította és magyarázta meg a szerb és balkán viszonyokat.

Szóval Tucovics a szerb szocialista pártmozgalom legkülönb és legértékesebb vezére volt és megmérhetetlen csapás volt az a szerb szociáldemokráciára, amikor 1912-ben az első balkáni háború kitörésekor Tucovics elvtársnak tartalékos hadnagyi rangban be kellett vonulnia katonának. Ettől fogva elvesztette a párt az ő nélkülözhetetlen nagy erejét, mert az első Balkán-háborút követte a második Balkán-háború és Tucovics elvtárs előbb mint hadnagy, később mint főhadnagy, az első naptól az utolsóig, mindkettőt végigküzdötte, azután jött ez a most dühöngő világborzalom, szegény Tucovics elvtárs, mint szerb főhadnagy, ebben is résztvett és ez a gonosz háború el is vette az ő reményteljes, szép és nemes életét: Tucovics Dimitrij 1914 november 19-én elesett.

Valami egészen és különlegesen tragikus sors a Tucovics elvtárs sorsa. Meggyőződéses és tudományosan képzett szociáldemokrata létére a leghevesebb ellenzője volt minden háborúnak és mint katona, a harc-téren esett el!

Külön megható fejezetet kellene írni az ő katonaéletéről. Elindult az első nap, ment egyik háborúból a másik háboruba, nem hasznosította nagy befolyását, respektált mivoltát, nem keresett semmiféle könnyi-

tést a sorsán és míg a véresszáju háborus-
usztók és hősies, ellenséghaló tintakulik
békés irodákban körmöltek és otthon ontot-
ták a vért és köpték a tüzet, addig Tucovics elvtárs, aki szíve mélyéből utálta, gyű-
lölte a háborút, vértanui önmegtagadással,
szocialista fegyelemmel — lelkében örök
nagy tiltakozással — ott állt a háboru viha-
rában, teljesítette a kötelességét a vérziva-
tarban, amíg meg nem halt. Nem legenda,
hanem tény, hogy sem a két Balkán-hábo-
ruban, sem ebben a mostaniban Tucovics
elvtárs egyetlen nap szabadságot nem vett
magának, mindvégig megosztotta munkás-
társainak, az ő szegény barátainak szenvedé-
seit, akik a harctéren is rajongtak az ő
hüség és jóságos főhadnagyukért.

Hogy Tucovics elvtárs a harctéren mi-
lyen bátorszívű, elszánt és kötelességtudó
katona volt, arra jellemző, hogy a Balkán-
háboru befejeztekor nagyszerű magatar-
tása jutalmául a legnagyobb katonai kitün-
tetést, a nagy arany-medáliát adták neki.
Tucovics azonban a legmagasabb hadi-
kitüntetést visszautasította, a ritka arany-
érmet nem fogadta el azzal a megokolással,
hogy az ő szocialista világnézlete ellensége
minden háborúnak, egyébként is ő, mint
lelkes republikánus, nem hajlandó a szerb
monarchia kitüntetését viselni. Ezért a pél-

dátlanul önérzetes magatartásáért, persze, kellemetlenségei lettek Tucovicsnak, akit — a kitüntetés visszautasításáért — husz napi katonai fogházba zártak.

Tucovics leülte a husznapos fogház-büntetést, egyébként nem sokat törődött a dologgal, számára az volt a legnagyobb kitüntetés, ha a közkatonái szerették. Ebben pedig ugyancsak része volt Tucovics Dimitrij főhadnagynak, akit rajongva szeretett minden katonája, ami természetes, hiszen ő a katonáinak szerető gyámolítója, jóságos édesapja volt. Amikor 1914 november 19-én egy golyó átfurta a szívét és Tucovics elvtárs holtan rogyott össze, a katonái úgy sirtak, mint a gyerekek, akik az édesapjukat veszítették el. És sirt és azóta is sir az elárvult szerb szociáldemokrácia...

•

Tucovics elvtárs a harc téren bevonulása első napjától kezdve naplót vezetett. A mostani háboruban vezetett naplójegyzetei azonban eltűntek, csak az utolsó néhány napról szóló naplójegyzetei, egy árva notesz, mely a belső zsebében volt és amelyet szintén átfurt a szívét átjáró golyó, csak ez maradt meg és ez a naplótöredék most egy szerb elvtársnál van Belgrádban. Érdekes, hogy Tucovics elvtárs alezredes

fivére módfölött fellázadt azon, hogy öccse értékes naplójegyzetei eltűntek és mert — politizáló katona létére is — az volt a véleménye, hogy ezek a feljegyzések a szerb szociáldemokrata pártot illetik, Tucovics ezredparancsnokát, egy szerb ezredes, vádolta meg azzal, hogy öccse iratait szándékosan eltűntette és ezért provokáltatta is az ezredparancsnokot. Már-már párbajra került a sor a két katona között, amig valahogyan sikerült elsimítani a dolgot.

A Tucovics elvtárs utolsó napjairól szóló megrendítően érdekes feljegyzések hűséges fordítását azonban elhoztam magammal. Tucovics elvtárs naplóját, életének utolsó napjairól szóló ezen látnoki és a megnyilatkozás erejével ható feljegyzéseit a következő lapokon közlöm.

Kiszakított lapok Tucovics Dimitrij harctéri naplójából

Belgrád, 1916 május.

Egy harctéri napló kiszakított lapjai következnek itt. Olyan noteszből szakítottam ki ezeket a lapokat, amelyet golyó furt át és átfurta egyuttal a notesz tulajdonosának, a napló írójának nemes, a népek szabadságáért dobogott, jó szívével. Akinek a naplójából ezeket a lapokat kitéptem, az a mai, ugynevezett harci helyzet szerint nekem „ellenségem” volt, mert az egy szerb főhadnagy volt, hívták pedig őt, ameddig — nem sokáig, alig harminchárom évig — élt, Tucovics Dimitrijnek. Amig elmerülök naplójegyzetei olvasásában, nem tudom elhinni, hogy Tucovics Dimitrij szerb főhadnagy az én ellenségem lett volna és csudálkozom, hogy a mi katonáink ellen harcolt és csudálkozom, hogy a mi katonáink megölték őt. Nem lehetett Tucovics főhadnagy az én ellenségem, hiszen ő nem volt ellen-

sége senkinek, hiszen ő úgy érzett és úgy gondolkozott, ahogyan én is érzek és gondolkozom.

Tucovics Dimitrij az én elvtársam volt, szolidáris szövetségesem a népek szabadságáért való szent rajongásban; milyen lelki keresztrefeszítésen mehetett ő keresztül az évek minden napján és a napok minden óráján, amíg a harctéren volt, amíg a hajlandósága, a meggyőződése és az egész lelkülete ellen való, véres munkában részt vett. De nem kell itt ő helyette beszélni, át kell adni az ő örökre elnémult ajkának a szót. Itt van, olvassák el a Tucovics főhadnagy naplójegyzeteit, a legutolsó érzéseinél melegedjenek, a legutolsó gondolatainak világosságánál tanuljanak bölcsességet és a legutolsó, nagy szenvedéseinél dobbanjon meg dermedt kábulatában minden szív. Itt következnek a legutolsó szavak és sorok, amelyeket Tucovics Dimitrij elvtársam életében papírra vetett:

*1914 november 15, vasárnap
Lajkovác.*

Tegnap este hét órakor visszavonultunk és ma reggel ide érkeztünk. A Valjevo—Lazarevac-i főúton a sár és bozót miatt rettenetes nehézségekkel kellett megküzdünk. Ehhez járult még a folytonos szörnyű kép:

a szegény és minden hatóságtól elhagyott menekülők kétségbeesett tömege. E szerencsétlenek mindegyikének szeméből kiolvashattuk a kérdést: „*Ti tovább mentek, de mi lesz velünk?*“

Az uton nagy zürzavar és rettentő káosz uralkodik, kétségbeesett kiáltozás, vad káromkodás hallatszik, amikor egy-egy nyomorult állat — az éhségtől és fáradságtól majd kidőlvén — nem bírja tovább huzni a kocsit. De néha meg ezeket a vad káromkodásokat is tulharsogja egy-egy *főlordítás, üvöltő hang*, amikor az egyik kocsikereke összetörik és aggok, betegek és gyermekek akadnak el az uton a sárban és piszokban.

A Kolubara jobbpartján foglaltuk el állásainkat. Félnégykor robbant föl a hid. Századom mint előrs a hid jobboldalán áll.

*

1914 november 16.

Európa két harci táborba oszlott és most egy olyan *világmészárszékünk* van, amelyet a világ még nem látott. Ez a küzdelem a világuralomért, a világhegemóniáért folyik. Ez a hegemonia azonban nem ám koronás uralkodók otromba ambíciója, ostoba nagyzási hóbortja, mint rendszerint gondolják, hanem ennek igen határozott és nagyon is reális célja van. A hegemoniáért való küzdelem mögött a *kapitalista államoknak az a*

törekvése rejlik, hogy korlátlan uralomra tegyenek szert a kizsákmányolt és kifosztott távoli földterületeken; az a törekvése, hogy a világfosztogatásban vezető szerepet nyerjenek.

Ha konkrétan akarjuk ezt a kapitalista törekvést kifejezni, azt mondhatnók, hogy e törekvés mindama dolgokra irányul, amelyek e hatalomra vágyó, terjeszkedő tendenciák részére kapuul, támaszpontul, előfeltételül vagy biztosításul szolgálhatnak: ilyenekül tekinthetők: távoli gyarmatok, tengeri és szárazföldi utak, tengeri kikötők, stratégiai pontok, kis államok és nagyterjedelmű, de ellenállásra képtelen birodalmak stb.

Minden politikai esemény, bármily messze, akár egy gyarmaton történjék, — bármily kisjelentőségű, bármennyire belügy is legyen, egy vagy más tekintetben változást idéz elő a nagy kapitalista hatalmak esélyeiben és ezért mozgásba hozza az érdekelteket hatalmakat és így mindig újabb összeközlésre szolgáltat alkalmat. És miként a történelmi folyamat egy pillanatra sem áll meg, hisz a folytonos változás az élet lényege, úgy az ily kapitalista-hatalmi ellentétek is folyton új táplálékot, új mozgató erőt, új méreginjekciót kapnak. Az ellenségeskedések végét addig hiába is várjuk, amíg az

érdekellentét képezi a társadalmi szervezet alapját, amíg *a társadalom az osztályuralmon nyugszik.*

Egy ilyen változás, a legutóbbi történelmi fejlődésnek egy ilyen láncszeme, az első balkáni háboru. Ellentétben a második balkáni háboruval, az első teljesen beleillett a történelmi fejlődésbe és eredményei, amelyek szinte érett gyümölcsökként hullottak le, az előbbi állapothoz képest fejlődést jelentettek a Balkán-félszigeten, a viszonyok állandósulása, a béke és a haladás szempontjából. Ezzel szemben a második balkáni háboru, mint a balkán népek polgári, katonai és dinasztikus körei önzésének következménye, ellentétben állott a történelmi fejlődéssel és oly eredményeket létesített, amelyeknek reális alapja nem lévén, újabb összeütközések csiráit hordták magukban és már eleve rövid életre volna kárhozthatva.

Az új Balkán az ellentállóképesség legalacsonyabb fokán áll, mert az új viszonyok a régi ellentéteket a lehető legélesebbé tették. *Ez a körülmény tette a Balkánt teljesen tehetetlenné éppen az új események e most folyó napjaiban, holott e napok a balkán népek, sőt az Európa délkeletén élő összes népeknek teljes fölszabadulását hozhatták volna.* És Szerbia, keleten és nyugaton ellenségekkel körülvéve, *a román és görög*

természetellenes barátságtól félrevezetve, az osztrák-magyar invázió áldozatává lesz.

*

Szerbia kifáradtan és elnyübben szállott Ausztria-Magyarország ellen háboruba. Ez kudarcainak főoka. Ez a háboru bizonyos fokig népszerű lehetne ugyan, de katonáink már tulontul jóllaktak az előző két év borzalmas embermészárlásaival. Ehhez járul, hogy szeptember óta nincs tüzérségi municiónk és így *a hatalom birtokosai a néptömegeket ítelték arra, hogy háborus készleteik hiányát életükkel fizessék meg. A nép vére számukra a legolcsóbb muníció.*

*

Egy röpködőgépek röpköd folytonosan a fejünk fölött. Egy katona, vranjavidéki paraszt, megkérdez:

Főhadnagy ur, legyen szíves ezt nekem megmagyarázni. Ma, a huszadik században a legokosabb emberek élnek. Föltalálták a szárnyakat, amikkel a felhők között utaznak. Hát miért nem tudják ezek az okos emberek azt kitalálni, hogy *a vitás ügyeinket békésen, a bíróság előtt intéznők el és ne öldökölnék itt egymást, mint az okatlan állatok?*

— Hja, testvérem — feleltem neki — ez onnan van, mert az emberi észnek minden

okos találmányát azok használják ki, akik mirajtunk uralkodnak...

*

1914 november 17,
Vrapcsije Brdo.

Ugyanazok az állások. Korán reggel az ellenség közeledni kezdett a Kolubarához, ami a mi részünkről heves tüzelést idézett elő.

A legnagyobb élvezettel fejeztem be *Nexőnek*: „Pelle, a hódító“ című könyvének olvasását. — Nagyszerű könyv. A mindennapi élet sivár valóságából a jövő varázs képei alakulnak ki előttünk, mint ahogy *a szocializmus is a ma valóságából fejlődik ki*. Egy igazi szocialista regény, csak egy hibája van: hogy *Pelle* tevékenységének súlypontját a szerző kooperációra, összműködésre helyezi. Nagyon jó lenne ezt a könyvet a mi olvasóink számára lefordítani.

*

Mai rossz álmom bizonyára összefüggésben van *Uzice* elestével és azokkal a kellemtlenségekkel, amiket a családom most ott átél.

*

Állásaink egész nap *heves* ágyutüz alatt állnak. Az ágyuütegek s messzebről a tarrackok a *Vrapcsije*-hegyet a völgyel

egyenlővé tették. A házak kártyavárakként omlanak össze. A mi tüzéségünk pedig alig szól egyet és azután elhallgat.

Még az éjjelre várjuk a parancsot a visszavonulásra. Valószínűleg most és az éj védelme alatt kell visszavonulnunk, hisz tüzéségi védelmünk nincs.

*

Hogy hogyan végződnek ezek az események — mondja Kautsky — azt senki sem tudhatja, de hogy a legváratlanabb következményekkel járnak, annyi bizonyos.

Ilyen váratlan következmény a szocialista Internationale magatartása, amely a legélesebb ellentétben áll a legutóbbi nemzetközi kongresszusokkal. És ha most eszünkbe jutnak a háboru elleni közös akcióról szóló viták, amelyeket Vaillant és Keir Hardie javaslatai idéztek elő, akkor önkéntelenül jutunk arra a véleményre, hogy mi akkor sem magunkat, sem erőnket nem ismertük eléggé. Ugylátszik, sokkal helyesebb lett volna időnket azzal a kérdéssel eltölteni, hogy hogyan tudunk majd egy nagy háboru esetén egységes, egyforma magatartást tanusítani, — ahelyett, hogy azzal a fantasztikus kérdéssel foglalkoztunk volna, hogy hogyan akadályozzuk meg a háborút... Mindenesetre elvárhattuk volna azonban az Internacio-

nallenak a „Kriegsvotum“ kérdésében való egységes, egyhangu állásfoglalását, mint eddigi háboruellenes magatartásának logikus következményét, mint az ezutáni közös proletártevékenység alapját.

*

*Vrapcsije Brdo,
november 19, csütörtök.*

Tegnap este felváltottak bennünket az előörsi szolgálatról. A katonák csontig áztak. A kezünk szinte elfagyott a hidegtől. Most tartalékban vagyunk, de egy olyan helyen, ami az előbbinél százszorta rosszabb. Éjfélkor érkeztünk ide. Azok a nyomoruságos helyek, ahol aludnunk kellene és amelyeket alig tudtunk a nagy sötétben megtalálni, vízzel teltek. Nyugtalan, kétségbeesett katonák ide-oda tapogatóznak a sötétben, hogy egy kis száraz helyecskét találjanak, de hiába. Egész éjszakát egymáshoz szorulva, félig álló, félig ülő helyzetben töltötték el, a nagy hidegtől vacogó fogakkal, siratva szomorú sorsukat. Egy kis tüzet gyújtottam, mellette egy kevés szalma, amely alatt patakokban folyik a víz, ez az ágyam. A katonák mind a tűz köré gyültek és mikor éjjel két órakor felébredtem, egy egész halom kenyér hevert körülöttem. Ez volt az egyetlen kissé száraz hely, ahova kenye-

rünket elhelyeztük. Erre hozzáfogtunk az evéshez: két katonára jutott egy kenyér.

Hajnalhasadtával pokoli ágyutüzelés kezdődött, csak úgy üvöltött. Egy gránát-szilánk egyik katonám mindkét lábát keresztülfurta.

— Főhadnagy ur, Pesics Milán megsebesült és kéri, sziveskedjék hozzájönni.

— Mi van veled Milán, eltaláltak?

— Amint látod, atyám; tégy, amit tudsz.

— Sebesültvivők! kiáltottam, aztán elkezdtem a sebesültet bátorítani, vigasztalni.

Igy megy ez most nálunk...

A támadás, mely már hajnalban, ágyutüz fedezete mellett, kezdődött, még mindig ugyanolyan hevesen tart. Tizenkét óra is elmúlt már, de a támadás még nem szünetel. Ha az első vonalat áttörik, akkor nekünk kell előrerohanni nagyon nehéz helyzetben; de nagyon fontos feladat vár reánk: ezt a vonalat, amely a Kolubara jobbpartját délkeleti irányból védi, meg kell védenünk.

*

Eddig szól a Tucovics elvtársam naplója. Amit november 19-én irt, azt irta életében utoljára, mert még ezen a napon — november 19-én — átlőtték a noteszét és átlőtték a szívét. Ahogy fentebb — a

halála előtt néhány perccel — megirta: áttörték az első vonalat és nekik kellett előrerohanni. Hát előrerohantak. Mivel-hogy nagyon fontos feladat volt az övék. A Kolubara jobbpártját kellett megvédeniök. Hát megvédték. Ugyebár nem tuloztam, amikor azt mondtam, hogy aki ezeket a látomásszerű naplójegyzeteket írta — Tucovics Dimitrij szerb főhadnagy — nem lehetett valami tulságosan nagy ellenségem nekem. És az sem lesz talán tulzás, ha megállapítom, hogy aki olyan világ-felfogással csatázik és hal hősi halált, mint amilyen Tucovics Dimitrij elvtársam biblikus erejű naplójegyzeteiből sugárzik ki, az a legnagyobb emberi mártíriumot szenvedte át.

A „Café Wardar“-ban

Belgrád, 1916 május hó.

A „Café Wardar“, vagy ahogy a szerbek nevezik a „Cafana Wardar“ Belgrád egyik kis utcájában, a Belgradska-ulicában van. Mostanában sokat járok a „Café Wardar“-ba, ott töltöm a délutánjaim nagy részét, órák hosszán át üldögéltek a rosszul festett, kopott öreg falak között, az abroszos faasztalok körül. Mert hogy a „Café Wardar“ ütött-kopott szobáiban nincsenek ám márványasztalok, a „Wardar“ nevezetesen Belgrád legöregebb kávéháza, a modern kávéházak minden csinyja és kényelme nélkül. Évek hosszú sora óta a „Café Wardar“-ba járnak a belgrádi szocialisták, ez a belgrádi „pártkávéház“ és azok a szerb elvtársak, akiket el nem sodort Belgrádból a háborus vihar, azok a néhányak, akik még Szerbia egykori fővárosában megmaradtak, azok most is minden nap összebujnak a Wardarban, ahogy ezt olyan régóta szokták. Ma is

minden nap összejönnek a Wardar-kávéházban a belgrádi elvtársak, megnézik egymást, minden nap megszámolják egymást — nem nehéz megszámolni — hogy megvannak-e még mind, akik tegnap együtt voltak, nem hiányzik-e valaki és az öreg asztalok körül, a „Wardar“ alkonyati homályában — hal-kan — el lehet beszélgetni sok mindenről és ha az ember behunyja a szemét, néhány percig azt is hiheti, hogy nem változott semmi, hogy minden, minden a régiben van. Hiszen az öreg Wardar-ban ülünk...

Itt, ebben a régi belgrádi kafanában üldögélek én mostanában minden nap a szerb elvtársaim között.

A régi jó időkben is itt szokták megtalálni egymást, most is itt keresik egymást minden nap. És meg is találják egymást a Wardar-ban. Eljött, itt van ma is Lapcsevics Dragisa, a párt országgyűlési képviselője, az egykori pártlap — ki tudja, mikor lesz megint? — felelős szerkesztője. Most — hogy ellenség van az országban — boltos, krájleros. Regényt kellene arról írni, hogy élnek a szocialisták az ellenségtől megszállott országban. Általában minden egyes ember élete az okkupált területen: regénytema lehet, de a szocialista egyén élete és a háborútól szétroncsolt szocialista párt élete az ellenséges uralom alatt: va-

lami egészen sajátos, megrendítő és minden résztvevő érdeklődést megérdemlő kép. És ez a kép itt szomorkodik most előttem, itt, az öreg Wardar-ban ül az egész szerb szocialista párt, itt él, itt lélegzik — akadózva és alig-alig — az egész lerongyolódott, megtépdesett és tragikusan legyengült szerb pártélet...

Lapcevic elvtárs némán ül a helyén és révedezve néz a levegőbe. Az elvtársak lassan mind megérkeznek. Popovics Dusan elvtárs, a párt titkára és a pártlap főszerkesztője szomoruan beszéli, hogy valamikor nem ez a néhány elvtárs lézengett itt, valamikor zsufolva volt szocialistákkal a „Café Wardar“. Azután — egy üresen álló székre mutatva — így szólt egészen elérzékenyült hangon:

— Látja, ez a mi jó és kedves Tucovics Dimitrij elvtársunk helye. Ezen a széken szokott mindig ülni. Tucovics elvtárs volt a mi legkiválóbb emberünk, ő volt a legszebb reménységünk, de soha többé nem fog eljönni ide, a Wardarba, nem fog leülni többé az ő helyére — erre a székre — mert ez a gonosz háboru elvitte őt is, elesett a mi hűséges Tucovicsunk...

Az asztalt körülülő elvtársak mind szomoruan bólogattak, volt, akinek könny szökött a busnézésü szemébe. Ott ülnek sorban

a többi elvtársak: Pavicsevics Luke, pártvezetőségi tag és Belgrád város képviselő-testületének és — a jelenlegi városi tanácsnak tagja, Dragovics Milán, városi képviselő és tanácstag, Timotics Milos, a párt másodtitkára, Pavlovics Pavie, pártvezetőségi tag, a szakszervezeti központ titkára, városi tanácsos, Filipovics Filip, pártvezetőségi tag és a munkáskamara titkára, Velicsko Nikola, városi tanácsos, Bracsinae Blogoje, pártvezetőségi tag, a vasmunkásszövetség titkára és Zivkovics Marinko, városi képviselő. Ezek az elvtársak szoktak minden nap a Wardar-ban találkozni, ezek ülnek ma is itt együtt és szabadságról álmodoznak. Odakint, a Belgradska-ulica sivár köveire teljes erővel és fénnnyel süt a gyönyörű májusi nap és idebent, a „Cafana Wardar“ homályos sarokasztala körül reménytelen szürkesség honol.

Május van és a szerb elvtársak komor gyülekezete a régi májusokról mereng. Az idei május elsejét nem lehetett megünnepelni, már a tavalyit se igen, de az azelőtti május elsejék felejthetetlenül szépek voltak. Felcsillog az elvtársak szeme, amig beszélnek róla. A régi májusokról. Amikor a szerb proletárság is kivonulhatott forradalmi jelvényeivel, színeivel, vérvörös lobogó alatt az utcára. Minden gyárban, min-

den műhelyben szünetelt a munka és a belgrádi proletárság hűséges szíve testvéri érzésben dobogott össze a berlini, párisi, budapesti, londoni, bécsi, pétervári, brüsszeli, szófiai proletárság szívével. A régi májusok ilyenek voltak. És ez a május? A mostani május?

Popovics Dusán elvtárs felsóhajt mély szomorúsággal:

— Vajjon lesz-e még valaha Szerbiában május elseje?

Ülünk a szerb elvtársakkal a „Wardar“-ban és egyszerre csak megérkezik katonai egyenruhában Krsnik Ferenc horvátországi elvtársunk, aki Zágrábban az asztaloszsak-szervezetnek vezetőségi tagja. Most katona, persze, hosszú és keserves hónapokat töltött kinn a lövészárokból és most szakaszvezetői rangban egyenesen Novipazárból érkezett valamely katonai küldetésben Belgrádba. Elvégezvén a hivatalos dolgot, sietett felkeresni a Café Wardarban a szerb elvtársakat, akik régi ismerősként örömmel fogadják Krsnik elvtársat. Sok mindenről elbeszélgetünk. Szóba kerül, persze, a magyar párt, szóba kerülnek a magyar elvtársak. A szerb elvtársak nagy érdeklődéssel kérdezősködnék a magyar pártügyek felől.

A legtöbb dologról egészen rosszul voltak a háboruban informálva a szerbek, akik

természetesen a hivatalos hírszolgálatra és az ántánt információira voltak utalva és ez tudvalevően nem tulságosan megbízható hírforrás. A szerb szocialisták a hivatalos félrevezetési rendszer ellenére is megőrizték a réalpolitikuskat jellemző józanságukat és ők azonfelül, hogy elvhű szocialistákhoz illően ellene voltak a háborúnak, mint jó szerbek, aggódva látták az első peretől kezdve, hogy ez a háboru egyébként is végzetes lehet Szerbiára. Szó esett erről is, szó esett sok egyébről, amiről mostanában a szerb elvtársak nem nagyon beszélhetnek máshol, mint maguk között, a Wardar-kávéház alkonyati homályában. Ahol lehet elmúlt májusokról, vörös májusi felvonulásokról, szabadságról álmodozni, ahol, ha behunyja az ember a szemét, azt is hiheti, hogy minden a régiben van most is...

Lassanként egészen beesteledett. A májusi nap fénylő sugarai elfogytak és a Belgradska-ulica házaira esteli homály ereszkedett alá. A Café Wardarban megnyultak az árnyak, egymás komoly és meghatott arcát csak körvonalakban láttuk immár. Mindenki elhallgatott, nem szólt senki egy szót se. Perceken keresztül nyomasztó némaságban, valami komor és fájdalmas csendben ültünk valamennyien.

Mintha az egész helyzet történelmi tragikuma itt lengett volna a Café Wardarban, a szerb szociáldemokrata párt romjai felett. Gyötrő világossággal lehetett — a sötétben — látni az egész végzetesen nagy pusztulást, ami itt végbement. Minden szenvedő ember iránt érzett szolidaritás melege járta át a szívemet és mély megilletődéssel éreztem át a szerb elvtársak megrendítő sorsának egész tragikumát.

— És nagyon kellett érezni ezen az árnyékos májusi estén ezt is — van abban valami mélységesen felemelő, bus szépség, hogy a szerb elvtársak, akik a békében megtalálták itt egymást, néhányan — akik még élnek — most is minden nap egybeverődnek az öreg Wardar kopott faasztalai körül és összebujva, csendben, halkán elbeszélgetnek és szabadságról álmodoznak. És nagy árvaságukban, nagy, nagy elhagyatottságukban is reménykedve, az igazhívők fanatizmusával szögezik a szomorú, megtört és hűséges tekintetüket — a Café Wardar homályos ablaküvegén át — az Internacionale feltámadó napja felé...

Néhány adat a szerb szocialista párt történetéből

Belgrád, 1916 május.

A szerb szociáldemokrata céltudatos és következetes magatartása folytán jelentős erőtényezővé vált és az tudott maradni a háboru viharai között is. Kérdezősködésekre a szerb elvtársak néhány szóval elmondották nekem a párt rövid történetét. Az a néhány adat a szerb szociáldemokrata párt életéből, amit a belgrádi elvtársak velem közöltek, a következő:

A párt — mint ilyen — 1903-ban alakult meg, noha a munkásmozgalmak hatását már korábban lehetett észlelni a parlamenti ellenzéken. Pártprogrammunk az erfurti program volt (a német szociáldemokrata párt programja), amelyet a pártkongresszusi határozattal a speciális szerb és balkáni kérdésekkel és feladatokkal egészítettünk ki. Tanaink, elméletünk, taktikánk és politikánk marxista.

— Nem akartunk addig a falukba menni, míg a városokban nem teremtetünk erősen szervezett és ideologikus keretet egy széles és hatalmas, forradalmi tömegmozgalom számára. Ezért csak 10 év múlva állítottunk jelölteket a falusi kerületekben, vagyis az 1912. évi általános választások alkalmával, amelyek különben Szerbiában az utolsó választások voltak.

— De még akkor is csak egy próbát tettünk, egy kicsinyben való kísérletet, ugyanis az akkor létezett 18 választókerület közül csak hatban állítottunk jelöltet; — és mégis e hat választókerületben mintegy 25.000 szavazatot és két mandátumot nyertünk. (A Lapcsevics és Kaclerovics elvtársak mandátumát.) Ennek az eredménynek politikai horderejét csak akkor lehet helyesen megítélni, ha tudjuk, hogy Szerbiában egy, — bár nem magas — censzus volt hatályban, amely azonban a pauperizált, proletarizált néptömegekre nézve elég jelentékeny: 15 dinár. És ha figyelembe vesszük, hogy a legnagyobb, az uralmon lévő párt, Pasics pártja e választások alkalmával az összes választókerületekben 160.000 szavazatot szedett össze. Ha valamennyi kerületben jelölteket állítottunk volna, úgy legalább 50.000 szavazatunk lett volna. Szerbia szociáldemokráciája a legjobb uton

volt, hogy széles néptömegek népszerű forradalmi pártjává legyen. Ám jött a háboru és elsöpört, felborított mindent. A szerb szociáldemokrata pártot is...

Ezeket mondták el a szerb elvtársak a szerb szociáldemokrata párt történetéből. Ez a néhány adat — amely kiegészítődik a párt háboruellenes agitációjának imponáló tényével — mindenkit meggyőzhet arról, hogy a szerb szociáldemokrata mozgalom fejlődő, életképes és a legszebb eredményekre jogosító szocialista mozgalom volt. Milyen kár érte!

Russzofilek — ausztrofilek

Belgrád, 1916 május.

Tudvalevő, hogy a magyar közvéleménynek sok tekintetben téves fogalmai voltak és vannak a szerb viszonyokról. A szomszédos ország népének hangulatáról, politikai és kulturális helyzetéről meglehetősen tájékozatlanságban voltak mindenkor még — a politikusaink is. Így például uralkodó nézet volt Magyarországon, hogy egész Szerbia a russzofil eszmék rajongója és hogy minden szerb fanatikus hive és követője az oroszok cárijának. Nos, hát ez nem igaz.

A szerb szocialisták, idevonatkozó kérdéseimre igen érdekes felvilágosítást adtak, amely felvilágosítás sok téves nézet és félreértés eloszlatására hivatott. Ime, a szerb elvtársak objektív információja a háboru előtti szerb politikai viszonyokról:

Helytelen volna azt hinnü, hogy a szerb nép egész tömegében russzofil érzelmü. A bolgár néptömegek sokkal nagyobb mér-

tékben azok, ami természetes és érthető is: Bulgária mindig is szorosabb politikai és kulturális vonatkozásban állt Oroszországgal, mint Szerbia, amely inkább Közép-Európára volt utalva és amelyben meglehetősen észlelhetők a középeurópai kulturális és gazdasági befolyások. Népeiségünk túlnyomó részében az úgynevezett középosztályhoz tartozik és ezek, tehát kereskedőink, iparosaink, sőt parasztjaink is gazdasági vonatkozásokban Ausztria-Magyarországra és Németországra voltak utalva. A russzofilizmus inkább mesterségesen importált politikai árucikk volt, amelyet a belső pártharcokban segélyül vettek a harcoló felek. Milán király reakcionárius volt és teljesen ausztrofil; a radikálisoknak, az ő halálos ellenségeinek tehát szükségképen russzofileknek kellett lenniök. Milán elleni harcaikban a radikálisok Oroszországra támaszkodtak, ahol Milánt, mint Ausztria eszközét gyűlölték; és megfordítva: Oroszország balkáni terveiben Milán király és Ausztria ellen a radikálisokat használta fel. Az úgynevezett progresszisták (Napredujak), akik lényegileg reakcionáriusok voltak, Milán alatt az uralkodó párt voltak és ausztrofilek; és éppen ezért az egész ellenzék kötelességszerűen ausztrofil volt.

Az utóbbi időben, a Karagyorgyevicssek alatt, a helyzet némiképen megváltozott; a radikálisok (ugy az ó-, mint az ifjuradikálisok) russzofilek maradtak, ellenben a progresszisták egy politikai saltomortalét csináltak: a Karagyorgyevicssek alatt is kormányképesek lettek és *russzofilek*; és megfordítva, egy régi kormányképes párt Milán idejéből, a liberálisok, nacionalisták most ausztrofil politikát csinált. A radikálisok russzofilizmusát még megerősítették a francia milliók, valamint a francia és a radikális körökből származó szerb pénzügyi férfiak közeledése (például a Zemaljsa Banka). Ehhez járult még az intelligencia befolyása, amely az utóbbi időben teljesen francia iskolázást nyert.

Egyszóval: az uralkodó pártok most russzofilek lettek, a polgári ellenzék ausztrofil; csak egyetlen párt volt szerbofil és balkanofil: a szerb szociáldemokrata párt, amely fáradhatatlanul a balkánföderáció mellett agitált, amely egyaránt irányult volna, Ausztria — és Oroszország befolyása ellen is, illetőleg nem irányult lényegileg senki ellen, hanem tisztán Szerbia érdekeit tartva szem előtt, a Balkán-népek testvériségét és egymásra utaltságát hangoztatta. A szerb szociáldemokrata párt balkanofil külpolitikát csinált és ha az

uralkodó pártok — a ruszofil őrjöngés helyett szintén ezt az irányzatot követték volna, akkor Szerbia bizonyára elkerülhette volna a katasztrófát. Fájdalom, az ország lakosságának kisebbségét alkotó ruszofilek győztek és — Szerbia elbukott.

Ezekben világították meg a szerb elvtársak egészen tömören a Szerbiában viaskodó politikai áramlatokat. A szerb elvtársak nagyon megörültek, amikor közöltem velük, hogy a Balkán-kérdésben, tehát Szerbiára nézve is, a magyarországi szociáldemokrata párt ugyanazt a politikát követelte és vallotta mindig, mint a szerb testvérpárt: a Balkán a Balkán-népeké. Mindenki emlékezik még minálunk a budapesti szervezett munkásság nagy háborúellenes demonstrációira, amikor az utcákon elvonuló tömeg mérhetetlenül hosszú emberoszlopai felett sűrű egymásutánban lengett és tiltakozott a vörösbetűs tábla:

A Balkán, a Balkán-népeké!

A szerb elvtársak jóleső hálával fogadták ezt a megkésett elégtételt és csendes rezignációval mondogatták, hogy milyen kár is az, hogy a mi pártunk — a proletárok pártja — itt is, ott is, gyöngye volt még...

Pasics — a szerb szocialisták megvilágításában

Kétségtelen, hogy a világháboruban szerepet vivő államférfiak közül Pasics szerb miniszterelnök nevét talán a leggyakrabban emlegették. Az is kétségtelen, hogy Szerbia összeomlásában Pasicsnak jelentékeny része van és a rendkívüli idők nyilvánvalóan emelték a szerb államférfiui jelentőségét. Annyi mindenféle torzképet rajzoltak és irtak erről a Pasicsról, hogy érdekesnek tartottam a szerb elvtársak véleményét megtudni róla, mert bizonyos, hogy a legobjektivebb és a legmegbízhatóbb fotográfiája Pasicsnak a szerb szocialisták előadásából alakul ki. A szerb elvtársak Pasics alakját a következőleg jellemzik:

Pasics nem államférfiui minőségében nagy, hanem elsősorban mint pártvezér bir komoly képességekkel. Egyébként igen közepes tehetség és a ravasz diplomata mivoltáról regélő legendák valóban alaptá-

lan legendák. Mint szónok teljesen jelentéktelen, alig van valaki, a skupstinában, aki ne volna sokkal különb szónok Pasicsnál. A szerb miniszterelnök ugyanis akadozva, dadogva beszél, még a szerb nyelvet sem beszéli egészen tisztán, hanem valamelyik határmenti szerb falu furcsa tájszólásaival és bántó dialektusában. Amilyen rossz szónok Pasics, éppen olyan tehetségtelen publicista, az ujságok számára leadott nyilatkozatai éppen annyira hatástalanok, mint parlamenti beszédei. Szóval, Pasics teljesen nélkülözi azokat a tulajdonságokat, amelyek egy nagy államférfiú számára elengedhetetlenek, viszont kétségtelen, hogy rendelkezik mindazokkal a képességekkel, amelyekkel valaki pártvezér lehet.

Pasics a legnagyyszerűbb pártszervező, aki meg tudja teremteni és együtt tudja tartani a parlamenti többséget. Az ő ropicant hatalmának is az a titka, hogy mint kitűnő pártember, jól megszervezte a szerb parlamenti többséget és minthogy Szerbia demokratikus állam, természetyszerűleg az történt, amit a többség akart, még akkor is, ha netán az uralkodó nem akarta volna. A szerb miniszterelnök korábbi ellenzéki harcaiban szerezte meg a népszerűségét és azóta az ő személyes, nagy összeköttetéseivel tudta magát a felszinen tartani és

egyébként is ő volt az egyetlen szerb politikus, aki a régi ellenzéki küzdelmekből kompromittálatlanul került ki. Legértékesebb tulajdonságai Pasicsnak a végtelen türelem és kitartás, amellyel a legdurvább inzultusokat is szinte bámulatos hidegvérrel tudja zsebrevágni. A legnagyobb politikai viharok és izgalmak közepette is mindig meg tudja őrizni nyugalmát és hidegvérét, ő az az ember, akit nem lehet megsérteni, akit soha senki még a flegmájából ki nem hozott. Egyebekben egy minden koncepció nélkül való férfit ő, akinek egész varázsigeje, hitvallása és politikai tudománya az, hogy:

— Higyjétek Oroszországnak, bizzatok a cárbán!

Komoly szerb politikai körökben és különösen a szerb szocialisták között derűtiséggel olvasták mindenkor azokat a külföldi sajtóközleményeket, amelyek erről az egészen primitív és fanatikus russzofilra jongóról úgy irtak, mint nagy politikusról és ravasz diplomatáról. Ez a legnagyobb tévedés, mert se a réalpolitikáról, se a diplomáciai szövevényekről Pasicsnak sejtelve sincs, agitálni és embereket fanatizálni pedig egyáltalán nem tud, egyszerűen csak ő van fanatizálva russzofil irányban, és minthogy kitűnő pártszervező, rajta ke-

resztül Oroszország befolyása korlátlanul érvényesült, mivel hogy a többséget együtt tudta tartani: ezt Pasicsnál jobban senki sem tudta. Pasics végzete lett Szerbiának, pedig igazán nélkülözte azokat a képességeket, amelyek egy ország összeomlását vonják maguk után. Szerbiában még ma sem értik, hogy hogy is tudta Pasics mindazt megcsinálni, amit megcsinált. Mert soha egyetlen pillanatig sem volt ő államférfiu, egyszerűen csak pártférfiu volt.

A szerb szocialisták szemüvegén keresztül, ime, ilyenné törpül Pasics immár legendássá vált alakja, amelyet az ántátsajtó meg nem érdemelt grolifikáló magasztalással övezett, viszont a központi hatalmak sajtója igaztalanul és helytelen irányban torzított el. Az igazság Pasicsról nem több és nem kevesebb, mint amit a szerb elvtársak mondtak el róla.

Belgrád 1916 májusában

Belgrád, 1916 május hó.

Este kilenc óra lesz mindjárt, én a Vise-gradska-ulicából jövök, a Lapcsevics elvtársam lakásáról és annyi minden szomorúság borong felém a belgrádi házakból. Csönd van, kiérek a fő-utcára és fölülök a villamosra, amely robog a belgrádi este csöndjén át tova, a város belsejébe. Az egyik megállónál kedves, csinos szerb kisasszonyok sietnek hangos nevetéssel a villamos felé, egymásután fölkapaszkodnak a lépcsőkön és amig elhelyezkednek az üléseken, mosolyogva, vidáman integetnek az asszonyoknak és leányoknak, akiknél nyilván vendégségben voltak és akik elkisérték őket a villamos-megállóig. Azok is szeretettel, kedvesen intenek búcsút vendégeiknek, a villamos már tovább robog és innen is, onnan is integetnek, mosolyognak, köszöngetnek, fehér zsebkendőt lobogtatnak, amig csak látják egymást. Szokatlan és kedves estéli

kép itt Belgrádban, a nevetgélve bucsuzkodó szerb kisasszonyok a villamoson és a villamos-megállónál, ahogy néhány percre elfelejtenek minden rosszat, minden szomorúságot, mintha minden a régiben volna, mintha a fiu, a testvér, az apa most is itthon volna és ők vendégségből jönnek és hazamennek és jókedvűek és mosolyognak és nem gondolnak semmi, semmi rosszra. Ez volt az egyetlen derűs kép, amit Belgrádban láttam 1916. év május havában . . .

*

A Remington-írógép kedves reklám-kisasszonya Belgrádban is olyan szeretetreméltóan mosolyog le a plakátról, mint Pesten, a Rákóczi-uti házak faláról. Remington-kisasszonyt jól esik itt viszontlátni. Kora reggel trombitaharsogás és dobpergés jelzi, hogy kirukkolnak a katonák és akik kirukkolnak és akik a trombitát teli tüdővel fújják, azok mind magyarok. Magyar katonák masíroznak Belgrád utcáin, ahol uton-utfélen gyászruhás szerb asszonyokkal találkozom. Belgrádban mindenki gyászol. Orosz foglyok seprik a belgrádi utcát és német, magyar, osztrák tisztek sétálnak az egészen kezdetleges kövezeten. Bolgár katonatiszt szálas alakja tűnik föl, szép szerb leány jön vele szemben. A bolgár tiszt rámosolyog a szerb hölgyre. A leány elsápad

a dühtől, gyűlölettől villámló tekintettel néz végig a bolgár tisztén, majd az utálattól megrázkódva, elfordítja büszkén a fejét és összeszorított, villogóan fehér fogai között halk szitkokat mormol a bolgár tisztről, aki nyugodtan tovább mosolyog. Végtelen a szerbek gyűlölete a bolgárok iránt.

Rongyos és kopott egyenruhájú, nyomorék, sánta szerb közkatona biceg és kocog mankójára támaszkodva a belgrádi köveken. Mintha a rokkant Nagyszerbia sántikálna ott rémes, vonszoló kocogással.

*

És a májusi nap teljes erővel süt és minduntalan föltünik egy-egy rokkant szerb katona mankós, nyomorék, szálnalmas alakja. Szegények. Elszoruló szívvel kell őket nézni. Így kerültek vissza szerb hazájuk fővárosába és így várta őket szerb hazájuk fővárosa. Valahonnan katonazene tépett foszlányait sodorja erre az enyhe tavaszi szél és a fő-utcai cukrászdában a hóditó katonák táboroznak. Az egyik márványasztalon a szemközti tükör alatt ülő finomarcu, gyászruhás szerb kisasszony portréját rajzolja egy ismert pesti művész, aki most Belgrádban katonáskodik.

*

Gyönyörű májusi nap van, Belgrádot elönti a napfény és én szomorú szemű szerb

szocialistákkal bolyongok a csöndes városban. A Kalimegdán felé megyünk. Szerb költők, tudósok, professzorok és hadvezérek szobrai között járok és a sok vihart látott Kalimegdán csöndbe burkolózva áll előttem és a várrom fölött feket-sárga lobogót lenget a szél. Az erőd kertjének lombos akácfáin madarak csicseregnek és a padokon tarkaruhás szerb kislányok üldögélnek, odább magyar katonák olvasnak levelet, újságot, sőt könyvet is. A Duna hátán hajók himbálódznak, a Száva habos hullámain fadarabok uszkálnak. A Dunán veszteglő hajók árbocán — itt a szerb partok mentén — magyar zászlók lengenek és egy erre topogó öreg szakállas szerb pap csüggedten és mélán nézi a szélben lengedező piros-fehérezöld színeket. A Kalimegdán sáncain pipacs piroslik mindenfelé, a nap tüzeiben szinte lángolva ég a piros pipacs, mintha az itt kiontott vérből sarjadzott volna, mintha minden meghalt katona vérét magába szívtá volna, olyan vérpiros a Kalimegdán omlatag sáncain viritó pipacs, amely tán sehol sem ilyen piros, mint itt. És ahová nézek, mindenütt pipacs piroslik, tele van a Kalimegdán ilyen égő színekben uszó vérrózsákkal. . . .

Színes tavaszi ruhába öltözött leányok jönnek, kezükben pipacsbokréta, öreg szerb

férfi két szőkehaju kis unokáját vezeti, mind a kettő sok, sok piros pipacsot szorongat kicsi kezében. A két kis szerb unoka tipeg a mély gödrök és gránátturások mellett, a csöndessé vált Kalimegdán omlatag falai, mohos sáncai és ágyutépte árkai között. És nem tudják — honnan is tudhatnák — hogy ide valamikor a halál zuhogott és talán az ő édesapjuk is éppen itt pusztult el. Mert valahol biztosan elpusztult, mert az ilyen csöppnyi szerb gyermekek édesapái mostanában nem igen szoktak élni . . .

*

Az egész vasárnapot végigcsatangelok a szerb elvtársakkal, kimegyünk a Topcsiderre, majd betérünk megpihenni a Milosalicán levő „Szép kilátás“-kávéházba. A „Cáfé Wardar“ mellett, ide is el szoktak látogatni a szerb elvtársak, különösen ilyenkor, tavaszi vasárnapokon valósággal tolonganak a „Szép kilátás“-kávéházban a szerb szocialisták, most azonban egészen üres a kávéház, csak mi telepedünk le néhányan az elárvult asztalok köré. A „Wardar“-ba még csak mindennap elnéz a Belgrádban lézengő néhány elvtárs, de ide már csak ritkán vetődnek el még vasárnap is. Pedig már munkásotthon régesrégen nincs, sőt ma már a munkásotthon kulcsai sincsenek a szerb elvtársaknál, pedig olyan jó érzés volt legalább

a kulcsokkal rendelkezni. Az új uralom ugyanis néhány hónappal ezelőtt rekvirálta a munkásotthon helyiségeit, amelyeket a saját céljaira használ föl. Megható jelenet volt, amikor a katonák megjelentek a munkásotthon háza előtt, hogy azt rekvirálják, egy fiatal szerb elvtárs, aki nagyon szeretett a lezárt pártház körül is ólálkodni, (ugy látszik őrizte a párt hajlékát) előlépett és hallatlan naivitással tiltakozott a rekquirálás ellen, mondván:

—Ezt az épületet nincs joguk rekquirálni! Ide nem szabad belépniök! Ez a szerb szociáldemokrata párt háza, ez az Internacionále védelme alatt áll!

Persze, a rekquiráló katonákat az Internacionále nevében való ez az ünnepélyes tiltakozás nem igen feszélyezte, a naiv fiatal szerb elvtársat elhárították az utból és azóta a szerb szociáldemokrata párt háza is a katonai közigazgatás céljait szolgálja. Popovics Dusán elvtárs beszélt el a „Szép kilátás“-ról elnevezett kávéházban ezt a megható történetet. Az Internacionále nevében tiltakozó ifjú szerb elvtárs — sovány, vékony, hűséges szemű fiú — is jelen volt az elbeszélésnél és röstelkedve hajtotta le a fejét. Az ő számára keserves csalódás, fájdalmas kiábrándulás volt ez a naiv eset, ő szegényebb lett egy szép illúzióval.

*

Hát hiszen van, van élet Belgrádban, az üzletek nyitva, ugynevezett forgalom is észlelhető és mégis hiányzik valami ebből az életből, ez nem igazi élet, valami fojtott csend nehezül a városra és lépten-nyomon megérezni, hogy igen sokan hiányzanak, még mindig nagyon sokan vannak távol. Csöndes, szomorú város Belgrád. Különösen este. Ránk esteledett és a belgrádi csönd egész nyomasztó sulyával ránehezedett az utcákra. Soha ilyen vigasztalan vasárnap estét! Az ablakokból kisgyerekek, leányok, asszonyok és öregek nézegetnek ki szomoruan a sötét utcára. Mi közülük van ezeknek a szegényeknek Pasicshoz, mi közülük az orosz cárhoz, az ántánthoz, az egész szörnyű világégéshez, mi közülük van nekik? Csak ahhoz van önekik közülük, hogy a fiuk, az uruk, az apjuk, a testvérük, az eltartójuk elment, elvitték őket mind és nem jöttek többé vissza és ők nem tudják, hol vannak, semmit sem tudnak és semmit sem hallanak róluk. És hiába néznek ki az ablakon a belgrádi este reménytelen sötétjébe, szemükben a világ minden, minden szomoruságával, az ő férfiak, akiket elvittek tőlük, nem jönnek haza, nem jönnek vissza.

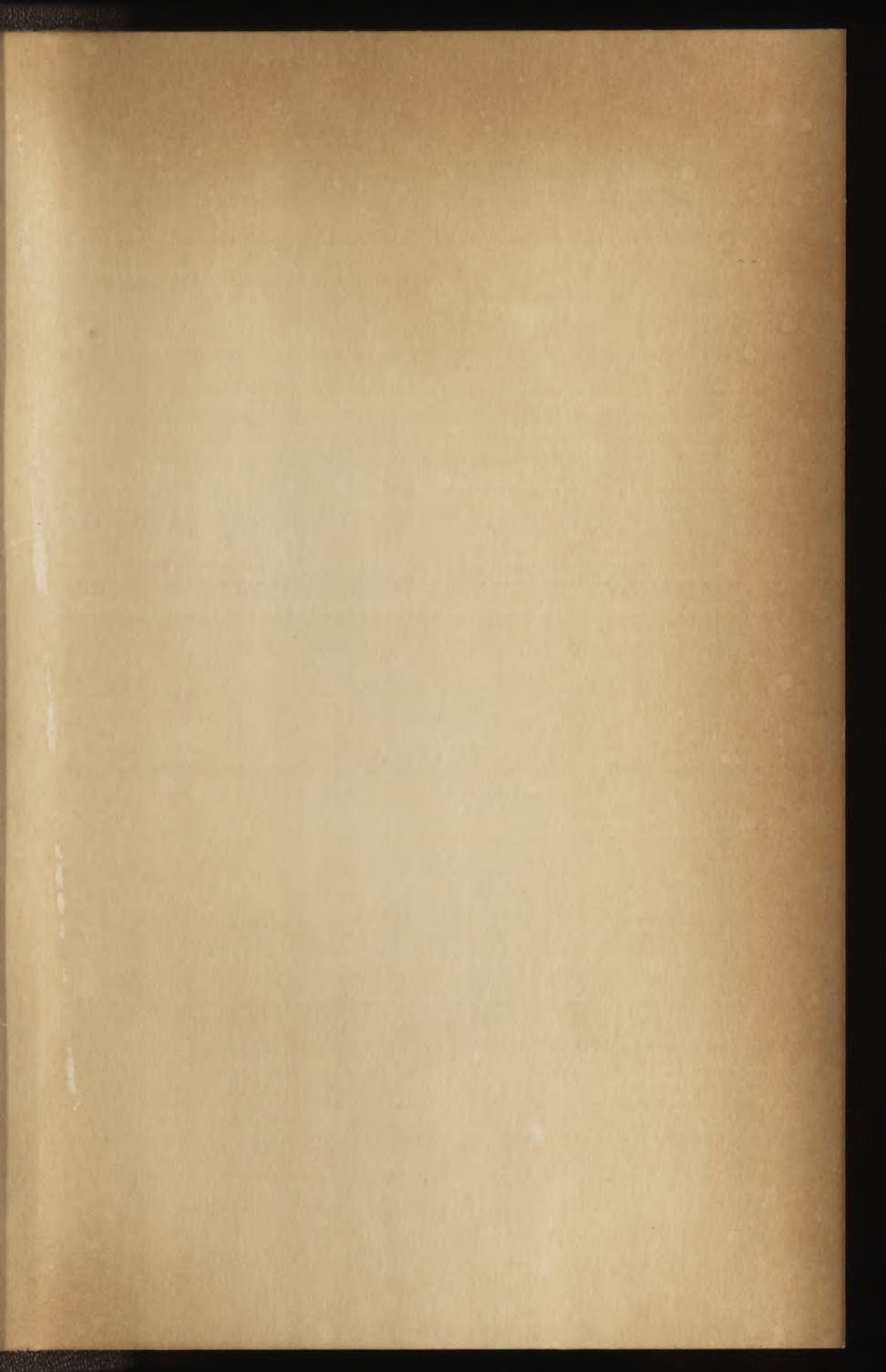
Nagyon kell sajnálni ezeket a szegény, hiába váró gyászolókat, sajnálni kell őket és szelid részvéttel kell feléjük fordulni. Hi-

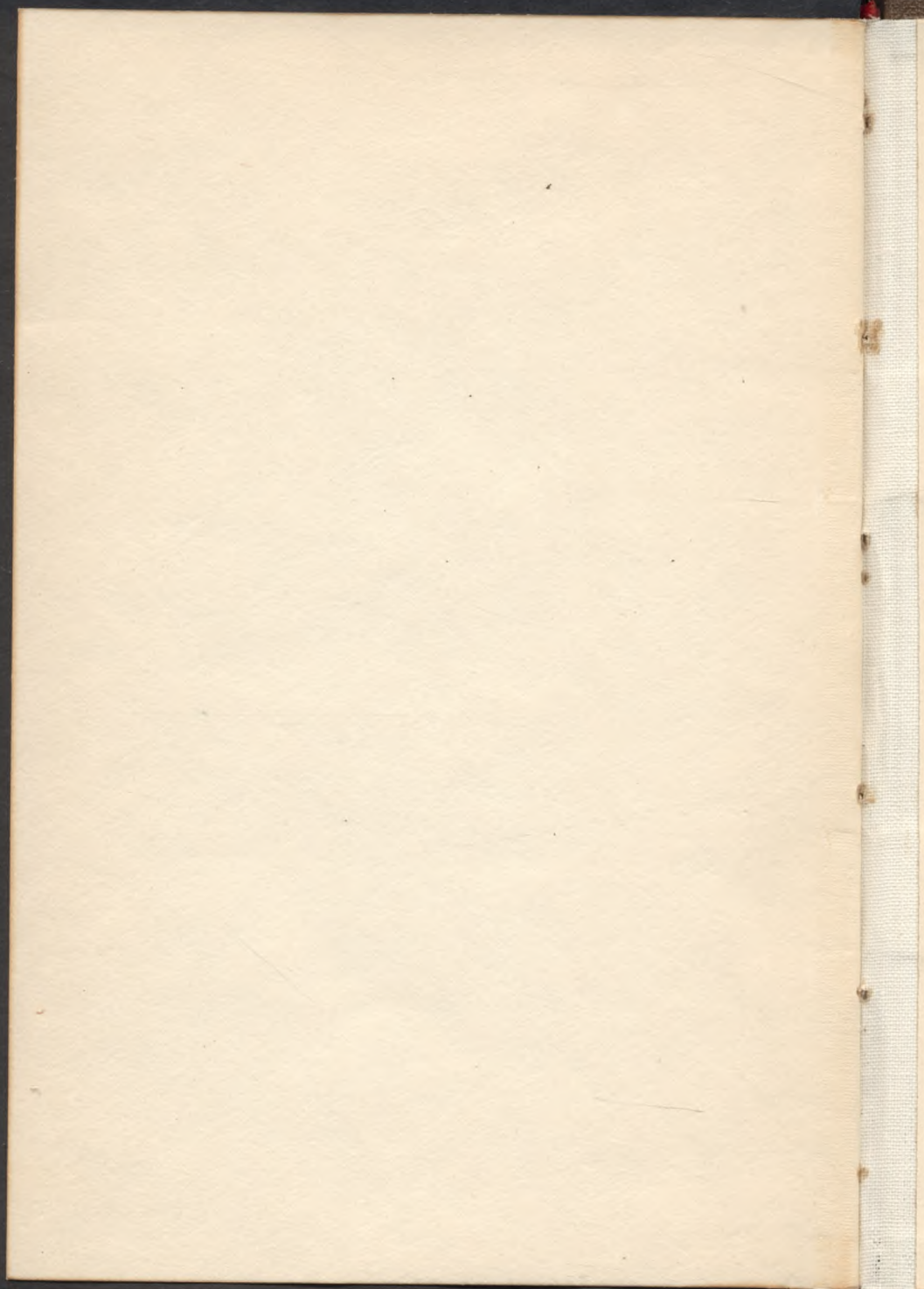
szen ezek nem „ellenségek“, ezek apátlan árvák, özvegy feleségek, gyermeküktől megfosztott könnyesszemű szülők, apák és anyák ezek. Ezek ellen a szerencsétlen és titokban siró emberek ellen, a meghódított Szerbia árva, özvegy és gyászoló és sokat szenvedő népe ellen nem kell, nem lehet és nem szabad háborút viselni. Ezeket a végnélküli kálváriát járó, véresszívű embereket támogatni, segíteni és vigasztalni kell. Bizonyára meg is teszik ezt azok, akiknek — a hadiszerencse folytán — erre alkalom és mód adatott. Megteszik, hiszen az alkalom elmulasztása bűn volna az emberiség ellen.

TARTALOM

Előszó	3
Amiről ezek a lapok szólnak	35
A szerb elvtársak feldult otthonában	43
A szerb szocialisták hősies békeharca	51
Látogatás Lapcsevics Dragisánál	69
A szerb szocialisták utolsó békememorandum- duma	77
Dimitrij Tucovics	83
Kiszakított lapok Tucovics Dimitrij harc- téri naplójából	91
A „Café Wardar“-ban	102
Néhány adat a szerb szocialista párt tör- ténetéből	109
Russzofilek — ausztrofilek	112
Pasics — a szerb szocialisták megvilágítá- sában	116
Belgrád 1916 májusában	120

1971 MAJ 51

